

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

Fakulta architektury

41

Vývoj urbanismu I

STK PRAHA

2660114530

Jiří Hruza - textová část

Josef Zajíc - grafická část

1995

Vydavatelství ČVUT

STÁTNÍ TECHNICKÁ KNIHOVNA Mariánské nám. 6, 113 01 Praha 1	
333/96	F 19 067/1h
16. 1.	
ČVUT	
721-	
2	

Lektor: prof. Ing. arch. Blahomír Borovička, CSc.
prof. Ing. arch. Milan Pavlík, CSc.

© Jíří Hřůza, Josef Zajíc, 1995
ISBN 80-01-01342-1

Urbanismus jako pojem, odvozený z latinského výrazu pro město, vynikl sám o sobě poměrně nedávno. Sama činnost, t.j. plánování a výstavba měst, která se tímto názvem označuje, má naopak velmi staré dějiny. Počíná již před deseti tisíciletími, kdy se lidé rozhodli vytvářet stálá sídla - zprvu zemědělská a brzy poté i městská. To znamená, že urbanistická činnost doprovází celé kulturní dějiny civilizací a národů na všech kontinentech.

Vývoj urbanismu lze chápat buď jako celkové dějiny plánování a stavby měst, nebo - jak se o to pokouší tento učební text - soustředit se v jednotlivých epochách a civilizacích na ty znaky plánování a stavby měst, které našly v dalším vývoji své pokračování a představují určitý přínos a podnět i pro soudobou architektonickou a urbanistickou tvorbu. Při sledování vývoje urbanismu nelze postihnout složité, mnoho tisíciletí trvající a výstavbu měst ovlivňující dějiny všech civilizací a kontinentů. Kromě pochopitelného soustředění na evropský prostor a jej v plánování a stavbě měst ovlivňující sousední území, nelze opomenout alespoň v náznaku velké městské kultury asijského a amerického kontinentu. Stejně tak nelze opomenout ani ty velké historické zlomy, které zásadně ovlivnily pojetí a uspořádání lidských sídel.

Při sledování vývoje urbanismu by bylo jistě vhodné uplatnit v jednotlivých částech a kapitolách tohoto učebního textu pokud možno jednotnou obsahovou strukturu. Sama tematika to však neumožňuje, protože každá z epoch má své odlišné urbanistické projevy, znaky a těžiště. Nelze ani plně dodržet historické členění, protože u mnoha velkých mimoevropských civilizací by pak bylo nutno se k nim znovu vracet v jednotlivých vývojových fázích až do novověku. Pro přehlednost je proto zachycen určitý prostor vcelku, jak je to uplatněno zejména v první části, věnované mimoevropským civilizacím.

Na závěr druhého dílu tohoto učebního textu budou připojeny rejstříky osob a míst a také seznam literatury, omezující se pouze na základní encyklopedická díla. Při zpracování učebního textu byly samozřejmě využity, kromě v seznamu uvedených encyklopedických prací, další početné prameny, věnované podrobněji jednotlivým vývojovým obdobím, zemím, městům, teoretickým koncepcím i tvůrcům a teoretikům. Pak následuje seznam ilustrací, bez nichž se nemůže sledování vývoje urbanismu obejít.

Děkuji prof. Blahomírovi Borovičkovi a prof. Milanu Pavlíkovi, kteří se laskavě ujali recenzování této práce a svými připomínkami a podněty nesporně přispěli k jejímu zlepšení. Děkuji také mnoha dalším přátelům a kolegům, kteří učební text v konceptu přečetli.

Díky si zaslouží arch. Josef Zajíc za jeho píli, kterou věnoval přípravě a zpracování ilustrační části.

Největším díkem jsem zavázán Ing. Martě Opplové za obětavost při napsání a editorském zpracování učebního textu.

Byl bych vděčný všem studentům i ostatním čtenářům za veškeré další podněty, které by bylo možno využít při případném dalším vydání a uvažovaném následném zpracování vysokoškolské učebnice .

Jiří Hrůza

OBSAH I. DÍLU

Předmluva		1
Obsah		3
Úvod		7
Část I: S T A R O V Ě K		13
1. Nejstarší sídla		15
Jericho		17
Çatal Hüyük		17
Hacilar		18
2. Mezopotámie		20
Uruk		21
Ur		22
Nippur		22
Babylon		22
Akkad		23
Ninive		23
Dur-Šarrukin		24
Aššur		24
Chatušaš		25
Persepolis		26
Bagdad		26
3. Egypt		27
Kahun		28
Achet-Aton		28
Véset		29
Mennefer		29
4. Indie		30
Harappa		31
Mohedžo-Daro		31
Artchašástra		32
Manasára-Šilpašástra		33
Dillí		33
Fatéhpur Síkrí		34
Džajpur		34
Anuradhapúra		34
Angkor		35
5. Čína		36
Čou-li		37
Kuan Čung		39
Čchin Š'chuang-ti		39
Tchaj-Jüan		40
Peking		40
Kiótó		41
Lhasa		42

6. Amerika			
Teotihuacán	43		15. I
Tenočtitlán		44	
Čan-Čan		45	
Maču Pikču		46	
		46	
7. Afrika			
Káhira	47		
		48	
Shrnutí I.části		49	16. Č
Část II: A N T I K A			
	51		
8. Egejské kultury			
Trója	54		
Knóssos		54	
Mykény		55	17. P
		56	
9. Řekové			
Athény	57		
Delfy		58	
Olympia		60	
Milétos		60	
Efesos		61	
Priene		61	Shrn
Řeční myslitelé		62	
Alexandr Veliký		63	
Pergamon		65	
		66	Část
10. Etruskové			
Řím	68		
		69	18. T
11. Římané			
Řím	70		
Castrum		71	
Vitruvius		75	
		77	
12. Byzantská říše			
Cařihrad	79		19. I
		80	
Shrnutí II.části		82	
Část III: S T Ř E D O V Ě K			
	85		20. S
13. Středověký ideál města			
Bible	88		
		89	
14. Vznik a zakládání měst			
	90		

44	15. Evropská města	93	
45	Střední Evropa		94
46	Západní Evropa		95
46	Jihozápadní Evropa		97
	Jižní Evropa		98
	Východní Evropa		99
48	Severní Evropa		99
49	16. Česká města	101	
	Počátky měst		102
	Přemysl Otakar I.		103
	Václav I.		104
	Přemysl Otakar II.		104
	Václav II.		106
	Karel IV.		107
	Doba husitská		108
54			
55	17. Praha	110	
56	Pražské hrady		111
	Mezihrady		112
58	Staré Město		113
60	Malá Strana		114
60	Hradčany		116
61	Nové Město		116
61	Shrnutí III.části	119	
62			
63			
65	Část IV: R E N E S A N C E	121	
66			
69	18. Traktáty	124	
	Vitruvius		124
	Alberti		125
	Filarete		125
71	Martini		126
75	Scamozzi		127
77	Leonardo		127
80	19. Itálie	129	
	Florencie		129
	Benátky		130
	Řím		131
	Palma Nuova		131
	Grammichel		131
89	20. Severně od Alp	133	
	Francie		133
	Německo		136
	Anglie		138
	Skandinávie		139
	Nizozemí		140
	Uhry		140
	Španělsko		141
	České království		144

Shrnutí IV.části	147
Část V: B A R O K O A K L A S I C I S M U S	149
21. Proměny metropolí	152
Itálie	152
Řím	156
Francie	160
Paříž	163
Versailles	164
Anglie	166
Londýn	167
22. Nové metropole	169
Rusko	170
Petrohrad	172
Spojené státy	174
Washington	176
23. Přestavby měst	178
Evropská města	178
Města Čech a Moravy	181
Praha	183
Shrnutí V.části	185
I L U S T R A C E (samostatné stránkování)	1 - 115

Poznámka :

Soupis literatury a pramenů, místní a osobní rejstřík budou připojeny pro celý učební text na závěr II.dílu.

Ú V O D

2
6
0
3
4
6
7
0
2
4
6
3
1
3

V dnešní době prudkých proměn a neustálého růstu lidských sídel, vybavených stále dokonalejší technikou, by se mohlo zdát nepříliš užitečným zabývat se uplynulými tisíciletími vývoje měst. Předcházející civilizace a epochy však ve městech vytvořily největší kulturní hodnoty lidstva a při jejich plánování a vytváření nashromáždily nepřehledné množství poznatků a zkušeností, které by neměly být v soudobé urbanistické tvorbě podceňovány a opomíjeny.

Každá epocha ve svých vlastních podmínkách a podle svých potřeb vždy znovu hledala a hledá a přitom velmi obtížně a jen částečně nalézala ony formy osídlení, které by jí nejlépe vyhovovaly. Nelze hovořit o nějakém trvalém a nepřerušném vývoji ke stále dokonalejším formám měst. Pokud se týká některých aspektů - především provozních, hygienických a ekologických - lze dokonce soudit, že současná města stojí před problémy, které v této naléhavosti a osudovosti nikdy dříve neexistovaly.

5
k

Architekti a urbanisté jsou povoláni k tomu, aby do dnešních měst vkládali nové stavby i celé nové stavební soubory, určené pro nové potřeby. Je proto žádoucí, aby zděděnému městskému prostředí rozuměli, aby chápali jeho strukturu i důvody jeho vzniku, aby dovedli rozpoznat identitu jednotlivých měst i jejich částí a dokázali na ní také navázat. Toto poznání není důležité jenom pro ty, kteří se zabývají urbanistickým plánováním měst a usměrňováním jejich vývoje. Je neméně důležité i pro ty architekty, kteří jsou povoláni k tomu, aby upravovali budovy pro nová využití, nebo do měst i do jejich zázemí vkládali novostavby.

Jednotlivé stavby a zejména města jsou nejsrozumitelnější a také nejotevřenější výpovědí o lidské společnosti, o hmotné a duchovní úrovni určitých epoch, civilizací i regionů, o struktuře společnosti, stejně jako o podmínkách života každého jednotlivce. Zdrojem těchto poznatků jsou tisíce let stará, dnes již mrtvá a pod zemí skrytá města starých civilizací. Ještě zřetelnější výpovědí o své době jsou města antická, středověká, renesanční a barokní, průmyslová města 19. století i soudobé velkoměstské aglomerace.

Kromě zvláštních znaků lidských sídel každé historické epochy se ve vývoji stavby měst setkáváme s určitými obecnými a trvalými znaky a fenomény. Každá z velkých epoch a civilizací začíná - cestou pokusů a omylů - hledáním takového utváření svých sídel, které by nejlépe vyhovělo jejím potřebám. Teprve po delší době se stabilizuje praxe stavby měst v níž jsou promítnuty ony postupy, které se osvědčily. Postupně se tak formují určité teoretické koncepce a také např. stavební zákonodárství, jimiž se osvědčené praktické poznatky formalizují a stávají se tak či onak závaznými. Nakonec se již zapomíná na to, že ony formalizované zásady původně vyplynuly z určitých praktických zkušeností a dochází k jejich mythizaci či ideologizaci. To znamená, že se pravidla plánování a stavby měst jako by odvozují například z rozhodnutí božstev, z určitého a pro všechny závazného světového názoru, z dobové ideologie a podobně. Tento "mythologizovaný" urbanismus se samozřejmě dostává dříve či později do rozporu se změněnými podmínkami a potřebami další fáze společenského vývoje a celý cyklus hledání a nalézání začíná znovu.

Dalším fenoménem všech epoch vývoje urbanismu je způsob prostorového utváření města. Nejobvyklejším a nejčastějším východiskem je organický růst, reagující na přírodní podmínky, trasy cest, technické možnosti i nové potřeby. Taková města bývají označována jako "živelně rostlá", přičemž pojem živelnosti jakoby naznačuje, že se v utváření města neuplatňují žádné zákonitosti. Ve skutečnosti však právě organicky rostlá města mohou nejlépe reagovat na

podmínky místa i na potřeby člověka.

Druhou opačnou skupinu tvoří města, která se obvykle označují jako "založená" podle určitého projektu, nebo alespoň půdorysného schématu. Na rozdíl od měst "organických" je možno tato založená města označit jako "apriorní". Také tímto způsobem vznikla řada pozoruhodných a výraznou identitu majících měst. Zároveň však v mnoha případech při mechanickém uplatňování určitého schématu docházelo a dochází ke zřejmým nezdarům jak co do prostorového utváření, tak i co do uspokojivého naplnění účelových požadavků a potřeb.

Výraznou vlastností většiny založených měst je jejich staticnost, předpokládající, že bude pouze naplněn předem daný prostorový či půdorysný útvar. Ve skutečnosti však jsou města - jak hospodářsky a společensky, tak i stavebně - velmi dynamickým a proměnlivým jevem, který nelze sevřít do jednou provždy daného tvaru.

Kromě těchto dvou krajních koncepcí měst organických a apriorních, existuje ovšem mnoho kombinací obou pojetí. Často například na nejstarší rostlé jádro navazují podle určitého plánu založené nové části, nebo se původní pravidelné městské jádro dále rozvíjí buď organickým růstem - nebo připojováním dalších plánovitě řešených částí. V tomto smyslu lze hovořit o koncepcích "aditivních", nebo "kompozitních".

S utvářením měst souvisejí jejich vlastnosti, o jejichž formulování se pokoušelo a pokouší mnoho teoretiků urbanismu. Na prvním místě se obvykle uvádí účelnost, která sama o sobě zahrnuje širokou škálu aspektů, mezi něž patří především uspokojování potřeb biologických a sociálních, stejně jako účelnost ekonomická a provozní. Mezi základní vlastnosti města patří také jeho výhodnost pro život lidí, poskytování sociálních a kulturních příležitostí, umožnění komunikace, vytváření určitého sociálního statutu i možnost zapojení do společenského života. V prostorovém utváření se zdůrazňuje individuálnost a rozmanitost a zároveň i srozumitelnost a orientace.

Každá doba vyjadřovala žádoucí vlastnosti města podle svých priorit a v různém pořadí. Více méně se však lidé znovu vrací k právě uvedeným základním vlastnostem, i když je různě chápou a naplňují. Příkladem může být jedna ze základních vlastností - bezpečnost. Ta se ve středověku naplňovala především pevnými hradbami a ostrahou městských bran, zatím co v současné době souvisí s ochranou lidí před rostoucí kriminalitou a před stále početnějšími riziky, přinášeny do měst moderní technikou.

S vlastnostmi měst souvisí bezprostředně i jejich interpretace. Pro starověké civilizace je typickým chápání města jako obrazu kosmu, božské říše nebo celého pozemského světa. V jiných historických obdobích se město stává projevem a výrazem světské či duchovní moci a tomu odpovídá jeho utváření.

V naší současnosti je nejčastější

- interpretace společenská, která vidí ve městě výpověď o společnosti a člověku,
- interpretace autonomní, která je odvozována z vlastního vývoje určitých urbanistických představ a koncepcí,
- interpretace technologická, která odvozuje utváření měst z úrovně technologií např. v energetice nebo dopravě,
- interpretace ekonomická, zdůrazňující především úlohu měst v reprodukčním procesu,
- interpretace kulturní, spatřující ve městě především obraz kulturní úrovně společnosti, a
- interpretace informační, zdůrazňující význam moderních měst především jako center shromažďování, zpracovávání a předávání informací.

Lze hovořit též o interpretaci mystifikační, při níž má utváření města vyvolávat určité přehnané představy o stavu společnosti, a tomuto pojetí je blízká i interpretace prestižní, usilující především o co nejvyšší společenský a kulturní status města.

V současné době převládají dvě základní interpretace, které lze označit jako interpretaci fyzickou a interpretaci ekologickou.

Fyzická interpretace vychází z toho, že město je v urbanistickém smyslu souborem určitých staveb, zařízení a ploch, které jsou obálkou a prostředím ekonomických a sociálních dějů dané společnosti. Město je pro tyto děje nezbytnou fyzickou "scénou", kterou si každá epocha podle svých potřeb a možností - z té minulosti ponechané "scény" - pracně a složitě přetváří, nebo si ji nově buduje.

Ekologická interpretace nabývá na mimořádném významu právě v současné době. Stejně jako každý živý organismus si také člověk vytváří svým potřebám vyhovující "niku" - a to mnohdy i na úkor nik těch ostatních. Právě město je největší lidskou nikou, nebo snad lépe souborem nik. Člověk si chce svoji niku pro sebe co nejlépe uspořádat a rozšířit s možnostmi, které nemá žádný jiný živý tvor. Usiluje o to nejen na úkor ostatních živých organismů a nenahraditelných přírodních zdrojů, ale v současnosti i v neprospěch sebe sama.

Vraťme se však zpět do minulosti a sledujme tisíciletý vývoj, kterým člověk dospěl ke svým současným městům.

Učební text, věnovaný vývoji urbanismu od počátku lidských sídel až do současnosti, je rozdělen do dvou dílů. Prvý z nich zaznamenává historický vývoj a dějiny měst až po urbanismus barokní a klasicistní, to znamená zhruba do konce 18.století. Díl druhý se s větší podrobností bude zabývat stoletím devatenáctým a dvacátým, která zformovala evropská světová města do jejich současné podoby a zároveň dala vzniknout moderním urbanistickým teoriím a koncepcím.

Prvý díl se dělí na pět základních částí, z nichž se každá soustřeďuje na určitou vývojovou epochu.

Část první podává stručný pohled na stavbu měst velkých starověkých a mimoevropských civilizací, jejichž urbanistické projevy jsou případně sledovány až do novější doby. Je to období, v němž lidstvo vytvořilo základy městské kultury, které zůstaly trvalou hodnotou a zdrojem inspirace dodnes.

Druhá část je soustředěna na stavbu měst antického světa. Jsou v ní kromě rozhodujících přínosů řeckých a římských alespoň v náznaku připomenuty také specifické podněty Kréty, Mykén, Etrusků a Byzance. Je to období, které dalo lidstvu základní archetypální komponenty městských dispozic i rozhodující typologické druhy městských sídel.

Ve třetí části se pozornost obrací ke středověku, kterému vděčí Evropa za základní osnovu svého současného osídlení a za historická jádra svých měst, představujících jednu z největších hmotných a uměleckých hodnot a podstatnou součást kulturního dědictví evropských národů. Je to období, které dokázalo s velkým citem vkládat města do krajiny a se skromnými prostředky vytvářet nezměrné bohatství jejich dispozic, hmotového uspořádání a siluet.

Čtvrtou částí vstupuje plánování a výstavba měst v Evropě do období renesance, která položila základy moderního urbanismu, zejména pokud se týká jeho teoretických východisek. Je to doba, která jako prvá vůbec chápala a komponovala města a jejich prostory jako celky, nadřazené jednotlivým stavbám. Zároveň svým myšlenkovým bohatstvím dokázala předjímat mnohé urbanistické myšlenky, které se dočkaly uplatnění až v následujících staletích.

Část pátá, věnovaná stavbě měst baroka a klasicismu, zaznamenává vyvrcholení vývoje tradičních urbanistických kompozic, které rozvinula a obohatila v míře, nikdy předtím ani poté nedosažené. Je to období, v němž se uzavíralo utváření historických měst novými výtvarnými hodnotami a zároveň se již prosazovaly předzvěsti budoucích urbanistických problémů velkoměst.

ČÁST I.

STAROVĚK

*Něco opravdu velikého člověk dokáže stvořit
jen na počátku; ať jde o jakoukoliv oblast,
jedině první krok má plnou platnost.
To, co následuje, je už jen přešlapování
a kající úsilí kousek po kousku okupovat území,
které jsme nechali za sebou
Velikost, která se váže k prvopočátkům,
je tak průkazná, že i omyly, jestliže jsou nové,
nás pořád ještě omračují svou krásou.*

Claude Lévi - Strauss

Období starých mimoevropských civilizací pokrývá na naší Zemi několik klíčových prostorů, rozprostírajících se převážně v úrodných údolích velkých řek nebo na náhorních planinách. Tvoří pás, do něhož patří povodí Žluté řeky a jejích přítoků v Číně, povodí Indu na západním okraji indického subkontinentu, povodí Eufratu a Tigridu s jeho širokým zázemím, povodí Nilu v Africe i rozsáhlé území náhorních planin a tropických pralesů ve Střední a Jižní Americe. 1A

Časové vymezení starých mimoevropských civilizací zahrnuje nejen několik tisíciletí trvajících období starověku, ale v některých prostorech - jako je Amerika a do určité míry i Čína a Indie, přesahuje až na práh novověku.

1. Nejstarší sídla

Svá prvá stálá sídla si začali lidé budovat před deseti tisíciletími v době, kdy přecházeli od kočovného života sběračů a lovců k pěstování zemědělských plodin a chovu domácího zvířectva. Tento přelom, označovaný historiky jako neolitická revoluce, probíhal ovšem v různých částech světa v různou dobu - o čemž ostatně svědčí i to, že některé národy kočují doposud. Vůči existenci člověka na této zemi, ať její počátek klademe do vzdálenosti jednoho, dvou nebo tří milionů let, je vlastně doba jeho stálých sídel, kterou se budeme zabývat, velmi krátkou.

Lidé po statisíce let žili v dočasných úkrytech a příbytcích, pro které po dlouhou dobu využívali přírodou nabízené možnosti. Získávali a shromažďovali tedy především poznatky o vlastnostech přírodního prostředí, ve kterém se pohybovali a s nímž ve vlastním zájmu museli žít v souladu.

Za ta tisíciletí se naučili, která území jsou vhodná a která méně vhodná k pobytu, poznali jak důležitou je orientace ke světovým stranám, jak různé vlastnosti - příznivé i nepříznivé - má vítr, jaké výhody a nevýhody přináší určitá poloha v krajině, jak důležitým je dobrý zdroj vody, jak nebezpečnými mohou být záplavy i jak se lze uchránit před přírodními katastrofami. Tyto poznatky se týkaly umisťování tábořišť i vedení cest, po nichž se pohybovali. Lze soudit, že již v této době si lidé vytvářeli i určité představy o nejvhodnějším vnitřním uspořádání dočasných tábořišť tam, kde se skládala z více objektů.

O významu poznání vlastností přírodního prostředí svědčí animistická náboženství, přisuzující božské vlastnosti nebo posvátný význam těm prvkům přírody, s nimiž se lidé nejčastěji setkávali - návrším, hájům i jednotlivým stromům, řekám, pramenům, nebeským jevům a zvláště těm místům, která byla něčím mimořádná. S těmito poznatky vstupoval člověk do doby budování stálých sídel, u nichž nás tudíž nemusí překvapovat jejich mimořádně zdařilé situování právě z hlediska přírodních podmínek.

Velký zlom, kterým byl přechod k usedlému způsobu života, je zaznamenán i v Bibli. Je dramaticky a přímo symbolicky vyjádřen na samém počátku Starého Zákona v I.knize Mojžíšově, kde se ve 4.kapitole vypravuje příběh o Kainovi a Abelovi. Abel byl kočovný pastýř ovcí a Kain usedlý oráč. Ten po vraždě svého bratra a vyhnání Hospodinem založil prvé v Bibli uvedené město, které nazval podle svého syna Enocha.

Za poznatky o nejstarších sídlech vděčíme především archeologům. Nezachovala se nám žádná písemná svědectví a nálezy jsou většinou od sebe tak prostorově i časově vzdáleny, že se nelze ani pokusit o rozpoznání nějakých společných znaků. Mezi archeologické nálezy patří velmi často pohřebiště nebo jednotlivé objekty, což neumožňuje odvodit určitá pravidla, kterými se v této pradávne době uspořádání lidských sídel řídilo. 1B

Za nejstarší, rozsáhlejšími vykopávkami doložené sídelní útvary se obvykle považuje několik lokalit Blízkého Východu, kde o něco později vznikly již historicky doložené velké městské civilizace.

J E R I C H O

1C

Podle archeologů lze za nejstarší nalezené stálé a posléze snad již městské sídlo považovat dávné Jericho. Jeho nejstarší vrstvy jsou datovány až do 10. nebo 9. tisíciletí př.n.l., kdy zde stála přístřeší kočovníků a snad i prvá trvalá stavba, kterou byl přístřešek nad nábožensky uctívaným pramenem. V pozdější vrstvě byla vykopána část mohutné zdi, datované do 8. tis. př.n.l. Dodnes se zdá být sporným účel této zdi, která mohla sloužit i k ochraně před záplavami. Uvádí se, že Jericho bylo v té době opevněným městem s okrouhlými domy z nepálených cihel, že mohlo mít až několik tisíc obyvatel a že bylo chráněno kamennou zdí s věžemi.

Ç A T A L H Ü Y Ü K

Několik prastarých sídlišť, datovaných do 7. až 6. tis. př.n.l., bylo nalezeno v nedávné době na náhorní planině vnitřní Anatolie - to znamená v asijské části dnešního Turecka.

Za nejstarší z těchto nálezů bývá označováno místo, nazývané dnes turecky Çatal Hüyük, kde bývá prvá z více než deseti vrstev kladena do období 6800 let př.n.l. Tehdy již jeho obyvatelé ovládali - na rozdíl od Jericha - výrobu keramiky i tavení a tepání mědi. Předpokládá se, že každá z vrstev existovala průměrně 200 let. Znamenalo by to, že sídliště existovalo velmi dlouho - přes 2 tisíciletí až zhruba do roku 5700 př.n.l., kdy bylo z neznámých důvodů svými obyvateli opuštěno.

Název lokality znamená "Dvojitý pahorek" a její rozloha se odhaduje na čtyřnásobek nejstarší vrstvy Jericha. Zatím byla z více než 12 hektarů odkryta pouhá desetina a vykopávky zatím nedosáhly předpokládané centrální části.

Mimořádný význam má toto "praměsto" pro zrod 3B
urbanistických koncepcí. Jeho domy byly zapařeny do země, 3B
vzájemně odděleny zdmi 50 - 80 cm silnými, nebyly mezi nimi
ulice a vstupovalo se do nich se střechy. To vedlo k těsnému
sousedství čtyřúhelníkovitých místností a domů, které tím 3B
vytvářely archetyp budoucích šachovnicových půdorysů.
Zapařením do země zřejmě obyvatelé města zvládali obtížné
klimatické podmínky, které se na vysoké náhorní planině
vyznačují velkými rozdíly teplot mezi dnem a nocí i mezi
zimou a létem. Soudí se, že zároveň mělo toto řešení 3C
i obranný význam a možná i lépe vyhovovalo při zasypávání 3C
města sopečným popelem.

Nemenší význam má toto místo pro počátky vývoje 3D
architektury. Objevují se zde polosloupky, konzoly, náznaky
hlavic a zejména výrazné pilastry, které tvoří důležitý
architektonický prvek u staveb většiny klínopisných
starověkých civilizací. Velmi mnoho vnitřních prostorů
sloužilo pravděpodobně jako svatyně, které byly vyzdobeny
plastikami býčích hlav, reliéfy a nástěnnými malbami.

Zaznamenání si zaslouží nejstarší vyobrazení města, 3D
zachované na jedné z nástěnných maleb, datované kolem roku
6200 př.n.l. Rozeznáváme na ní kostky jednotlivých domů,
které jsou pravidelnější než ve skutečnosti. Nad městem se
tyčí jako dominanta celého obrazu sopka Hasan Dag, která
zřejmě svými sopečnými výbuchy město ohrožovala. Zároveň
však umožňovala poměrně snadné zahloubení obydlí do
sopečných tufů a poskytovala úrodnou půdu.

H A Ç I L A R

Druhým, nedaleko od Çatal Hüyüku na náhorní planině 3E
západní Anatolie ležícím archeologickým nalezištěm je 5
m vysoký a 150 m široký pahorek. V místě křížení dvou
prastarých obchodních cest se skrývají pozůstatky osídlení
ze dvou vzájemně oddělených epoch - jedné z 8.tis. př.n.l.
a mladší, skládající se z devíti vrstev, ze 6.tis. př.n.l.
Stejně jako v Çatal Hüyüku zde bylo hospodářským základem
zemědělství, avšak vrstva ze 6.tis. se již interpretuje jako

několik metrů silnou cihelnou zdí opevněná akropole většího města.

Základním rozdílem proti Çatal Hüyüku jsou zde 3F především mnohem rozlehlejší domy s nádvořími, snad sídla celých rodů, přičemž se předpokládá, že měly navíc horní patro, které se však nikde nedochovalo. Tyto "paláce" měly obytné prostory o rozloze přes 60m². Mimořádnou pozornost si Hacilar zaslouží pro vysokou úroveň výtvarného umění, projevující se nejen v pestře malované keramice a nástěnných malbách, ale též v jedinečných sochařských výtvorech, překvapivě blízkých dílům umělecké avantgardy 20.století.

* * *

Na anatolské náhorní planině, která byla po tisíciletí zřejmě hustě osídlena a vyznačovala se úrodností, možná existuje mnoho dalších pozoruhodných archeologických lokalit, z nichž jen málo bylo zatím nalezeno a odkryto. Mezi ty nalezené patří např. dávné město ALAÇA HÜYÜK, snad představující jakýsi přechod k chetitské civilizaci. Je známo především jako pohřebiště vladařů s mimořádně bohatými nálezy z drahých kovů.

V poslední době se objevily zprávy o nálezu prastarého osídlení v místě zvaném ARSLANTEPE u anatolské Malatyje. Uvádí se přitom, že se jedná pravděpodobně o ještě starší osídlení než Çatal Hüyük.

Při výčtu nejstarších stálých sídel, která dříve či později nabyla znaků města se v literatuře uvádí také např. město BYBLOS na východním pobřeží Středoziemního moře, bájeslovná TROJA v severozápadním cípu Anatólie i některé další. Tam všude se určité základní vlastnosti a znaky městského osídlení začaly utvářet ještě před zrodem velkých starověkých civilizací.

Lze vyslovit ničím nedoloženou hypotézu, že si velké civilizace starověku přinesly ze svých původních horských sídlišť oblibu pro budování svatyní a nekropolí na návrších. To se projevilo stavěním umělých návrší - zikkuratů

a pyramid - a to nejen u vzájemně sousedících civilizací Asie a Severní Afriky, ale také u většiny předkolumbovských civilizací Ameriky. Je dokonce možné, že si sebou přinesli i určité "praformy" svých sídel, které pak dále zdokonalovali.

2. M e z o p o t á m i e

Ve sledu velkých a již klasických starověkých civilizací zaujímá nesporně prvé místo jako nejstarší 4A prostor tzv. Dvojříčí . Je to povodí Eufratu a Tigridu, pramenících vysoko na severu v horách a vytvářejících na svém středním a dolním toku svými naplaveninami rozlehlou nížinu, pokrytou úrodnou půdou, ale zároveň i bažinami.

Zde se na rozmezí 4. a 3.tis. př.n.l. objevili Sumerové, kteří tu vytvářeli - nejprve na dolním toku obou řek při ústí do Perského zálivu - svá sídla městského typu. Byly to samostatné městské státy se svými vlastními božstvy, starající se o zavlažovací a odvodňovací soustavy ve svém okolí. Jejich mocná opevnění svědčí o tom, že mezi sebou nejenom soupeřily, ale i bojovaly.

Sumerové dali základ celému dalšímu vývoji civilizace a kultury, včetně klínopisu, v širokém prostoru kolem obou řek. Byli následováni civilizacemi a státními útvary mnoha dalších semitských i indoevropských národů. Toto střídání kultur trvalo bez přerušení čtyři tisíciletí. Našlo své pokračování ještě v pozdně antickém hellenistickém období Alexandra Velikého, v následnických státech jeho říše a vlastně i ještě pozdějších historických epochách.

Předností všech těchto civilizací Mezopotámie jsou dochované písemné prameny. Hmotné pozůstatky nejstarších vývojových etap jsou však skromnější nejen proto, že byly překryty následným vývojem, ale i proto, že převažujícím stavebním materiálem byly dlouho nepálené. V některých případech jsou dokonce známa jména důležitých městských center, ale jejich pozůstatky nebyly doposud nalezeny.

Pro objasnění základních urbanistických koncepcí, které se zde utvářely, je nejvhodnější blíže charakterizovat vybraná významná města, která zřetelně vyjadřují urbanistické zásady vrcholných období svého rozkvětu a mají zároveň určité specifické znaky.

Kromě vlastního území Mezopotámie jsou do této části připojena i města sousedících civilizací a národů, které byly s těžištěm celého prostoru spojeny buď historickými osudy nebo písmem.

URUK

4F

4A

Město bylo zřejmě založeno ještě v předsumerském období v 5. tis. př.n.l. Jmenovalo se nejprve podle Starého Zákona ERECH a v současné době se nazývá také VARKA. Spolu s ještě o tisíc let starším ERIDU patřilo k nejvýznamnějším městským sídlům jižní Mezopotámie v sumerském období, které u většiny nejstarších měst převzalo jejich původní předsumerské názvy.

Město Uruk zaujímalo uvnitř hradeb plochu zhruba 500ha a dosáhlo největšího rozkvětu v období 3500 až 2300 př.n.l. V té době bylo opevněno 10km dlouhou dvojitou hradbou, zpevněnou více než 900 polokruhovými věžemi. V centru stál chrámový areál městského boha Eanna spolu s paláci, správními budovami, řemeslnickými dílnami a sklady. Kolem roku 2 100 př.n.l. byl tu postaven první zikkurat.

O městě Uruku hovoří jedna z nejstarších literárních památek lidstva - "Epos o Gilgamešovi". Na mnoha místech tohoto eposu se Uruk označuje jako "město prostranných tržišť". Hrdina eposu, bájeslovný urucký král, vyzývá lodivoda Uršanabiho: "Na hradbu uruckou vystup, Uršanabi, procházej se po ní, prozkoumej základy její, bedlivě prohlédni cihly zda její cihly nejsou z pálené hlíny a její základy nepoložilo mudrců sedm ! Jeden sar město je, jeden sar zahrady, jeden sar okrsek s pozemky Ištarina chrámu a tři sary pozemků kolem Uruku se táhnou."

Setkáváme se zde s nejstarším popisem města, včetně základního rozdělení jeho území.

U R

Spolu s městy URUK, LAGAŠ, KIŠ a dalšími patří město Ur mezi nejvýznamnější centra počátečního i vrcholného období Sumerů. Bylo sídlem významné dynastie a ovládalo nevelký městský stát. Bylo vybudováno na návrší, tvořeném zbytky staršího osídlení. Nedaleko západně od něj tekla Eufkrat, k němuž byl vybudován široký splavný kanál, sloužící dvěma přístavům, z nichž jeden z nich byl pravděpodobně opevněn.

Příznačné je umístění citadely v severozápadní části města, uplatňované i v jiných městech Mezopotámie, protože z tohoto směru vanuly od Středomoří chladnější větry, které zároveň odnášely zápach z města. Setkáváme se zde poprvé s "Westendem" jako lepší částí města a "Eastendem" jako částí horší.

Rozvrácení města Ur Elamity je líčeno v sumerské básni "Nářek nad zkázou města Ur" z 2. tis. př. n. l. Najdeme v ní zmínky o městských branách, hlavních ulicích, kanálech, a o chrámech uvnitř města i v jeho okolí.

N I P P U R

Toto město, jehož bůh Enlil se stal novým hlavním bohem Sumerů, zastínilo svým významem i město Uruk. Pro vývoj urbanismu je nejzajímavější, že se na hliněné tabulce 21x18cm z poloviny 2. tis. př. n. l. zachoval zlomek jeho plánu, odpovídající plně tomu, co bylo vykopáno. Je na něm zikkurat hlavní svatyně, nazvaný "Dům hory" a další chrámy, "Zahrada uvnitř města", řeka Eufkrat, hradby, brány, příkopy a kanály, z nichž jeden je nazván "Kanál středu města".

B A B Y L O N

Na místě starého sumerského města ze 3. tis. př. n. l. se rozvinulo začátkem 2. tis. př. n. l. za amorejské dynastie nejvýznamnější městské centrum Mezopotámie. jehož název znamená "Brána bohů".

Babylon byl pravidelně založen zprvu na levém břehu a posléze se rozšířil na oba břehy Eufkratu. Byl mohutně opevněn a uvnitř byl rozsáhlý chrámový komplex se zikkuratem

4 - Babylonskou věží, nazývanou "Dům založení nebe a země".
Důležitou součástí městského půdorysu byla "cesta procesí",
vedoucí od Ištařiny brány na jih do města BORSIPPA k chrámu
"Dům věčnosti".

Během své více než 2000 let trvající existence byl
Babylon sedmkrát rozbořen, zničen a znovu postaven. Jeho
největší rozkvět se datuje do doby vlády Nabukadnezara II.
(604-562 př.n.l.), kdy na výstavbě města pracovalo i několik
desítek tisíc Židů, přivedených do zajetí po dobytí
Jeruzaléma. Je proto zmiňován hanlivě ve Starém zákoně,
avšak je pravděpodobné, že se stal vzorem pro popis
vysněného Nového Jeruzaléma ve starozákonním proroctví,
sepsaném prorokem Ezechiášem právě v době babylonského
zajetí.

Ze starých popisů a zejména archeologických nálezů 5CD
vyplývá, že v době největšího rozkvětu mělo opevněné jádro
města rozlohu přes 400ha a počet jeho obyvatel se odhaduje
na 75000. Vnější město mělo pětinasobnou rozlohu, jeho
trojitě hradby se 100 bran a 250 věžemi měly délku 18km.
Z Herodotova popisu se dovídáme o třech až čtyřpodlažních
domech, přímých ulicích, branách k řece, pravidelném
chrámovém okrsku, zikkuratu s osmi stupni a chrámem na svém
vrcholu.

A K K A D

Takto se nazývalo Sargonem I. (2368 - 2313 př.n.l.)
nově založené hlavní město Akkadské říše, po kterém se přes
jeho význam nezachovaly, kromě písemných zpráv, žádné stopy.
Leželo na významné karavanní cestě, spojující Středomoří
a Arábii s Přední Asií a Indií a pravděpodobně se nacházelo
v místě největšího přiblížení Tigridu a Eufratu. Město bylo
zcela zničeno při vpádu kočovných Gutejců, kteří ovládli ve
2.polovině 23.stol. př.n.l. sever Mezopotámie.

N I N I V E

Yvyššenina na levém břehu Tigridu, ležící proti
dnešnímu Mosulu, byla osídlena již v 6.tis. př.n.l. v době 6B

říše dynastie Ur i za říše Babylonské. Na významu toto město nabylo v době Asyrské říše, kdy se po AŠŠURU stalo za Sargona II. hlavním městem.

Bylo obklopeno dvojitou hradbou vysokou 24m s vodním příkopem a jeho 15 bran bylo nazváno podle asyrských božstev. Na západní straně mělo rozsáhlý palác s několika desítkami místností a 27 branami, chráněnými plastikami okřídlených býků a lvů. Součástí města byly parky, za hradbami měl král zoologickou zahradu a v jedné ze svých zahrad i cizokrajné rostliny.

Město mělo systém zásobování vodou, přiváděnou z horských řek 40km dlouhým akvaduktem, překonávajícím jednu z těchto řek 900 m dlouhým mostem. Na jeho kanalizační síť byly napojeny splachovací záchody a koupelny s keramickými vanami.

D U R - Š A R R U K I N

7A

Sargonem II. (721-705 př.n.l.) na místě dnešního Chorsabadu 15km od Mosulu založená "Pevnost skutečného krále" se měla stát královskou rezidencí vladařů pozdní akkadské říše. Je významným příkladem nových městských založení s akropolí - obsahující královský palác, tři malé chrámy a zikkurat - na cihelné terase vysoké 15m. O výstavnosti svědčí šířka hradby 25m, 7 bran s plastikami okřídlených býků, lvů, božstev i hrdiny Gilgameše. Jednotlivé stupně zikkuratu byly pokryty glazovanými cihlami v barvě bílé, černé, červené, oranžové, stříbrné a na nejvyšším stupni zlaté.

Sargon II. sídlil v této své nedokončené rezidenci, jejíž výstavba trvala šest let, pouhé dva roky a jeho nástupce vrátil hlavní město říše zpět do Ninive.

7B

A Š Š U R

Na horním toku Tigridu vyrostlo počátkem 2.tis.př.n.l. pod soutokem s řekou Velký Zab nejstarší centrum semitských Asyřanů, kteří přišli pravděpodobně z Arabského poloostrova a po určité době ovládli nejen celou Mezopotámii, ale

i širší prostor od "Velikého" Středozemního moře až po moře Černé.

Asyřané převzali kulturu Akkadu, včetně názvu svých králů "vládcové čtyř stran světa" a také pokud se týká uspořádání svých měst s opevněním, chrámovými okrsky a paláci. Za zaznamenání stojí velkolepá zahrada na skalnaté terase, kterou nechal vybudovat král Sanherib (705-680) na ploše 16000m², kde dal vyhloubit pro vysazování stromů jámy propojené podzemními kanály, zabezpečujícími zavlažování. 7D

CH A T T U Š A Š

Na severozápadním okraji rozsáhlého prostoru klínopisných civilizací vystoupili v 1.pol.2.tis. př.n.l. do popředí Chetitě. Byli prvním indoevropským národem, nebo spíše skupinou kmenů, ovládajících písmo, a vytvořili ve střední Anatólíi jádro rozsáhlé říše. Byli významnými diplomaty i obávanými bojovníky a tak se jejich vliv v určitých obdobích rozšířil až do Mezopotámie a Egypta. 7E

V období jejich tzv. staré říše mezi 19. a 16.stol. př.n.l. i v počátcích nové říše byl jejich hlavním městem Chattušaš, neboli město Chatti, ležící na prudkém svahu anatolské náhorní planiny. Důvod tohoto situování lze hledat snad v dávné tradici, související s jejich hlavní svatyní, dnes nazývanou Yazilikaya - což turecky znamená "popsaná skála", spojenou s nedalekým městem posvátnou cestou pro procesí.

V Chattušaši a ještě starším KUŠŠARU byl nalezen archiv 13000 klínopisných tabulek, jehož využití umožnil český orientalista Bedřich Hrozný, který v době 1.světové války rozluštil chetitské písmo. 7A

Přes svou hlubokými srázy chráněnou polohu mělo město Chattušaš mohutné opevnění, jehož nejznámějším objektem je severní tzv. Lví brána. Uvnitř města o rozloze 168ha je několik chrámových okrsků a západním okraji se na přirozeném skalnatém útesu tyčí hradby několikrát přestavované akropole. 7B

Z mnoha dalších chetitských měst zaznamenejme alespoň z pozdní doby po rozvrácení říše v Anatólíi město **SENŽIRLI** v jihovýchodní Anatólíi, které se vyznačovalo mohutnou citadelou a zvláště pozoruhodným půdorysem téměř pravidelného kruhu s vnitřním průměrem 720m, obehnaného dvojitou hradbou.

P E R S E P O L I S

Na 8-20m vysoké, z kamene vybudované terase o rozloze 500x200m postavil v roce 518 př.n.l. perský král Darius I. rozsáhlý palácový komplex, nazývaný Persepolí. Nebylo to ani sídelní město, ani centrum říše a nebyl to ani chrámový okrsek. Podle dochovaného ve třech jazycích vytesaného nápisu Darius vybuďoval z vůle bohů tento monumentální soubor pro konání významných náboženských slavností.

Této velkolepé stavbě nebyla souzena dlouhá existence. Byla zničena roku 330 př.n.l. spolu s celou do té doby mocnou a rozsáhlou Perskou říší Alexandrem Velikým. Žádné stopy nebyly nalezeny po vlastním městském osídlení, které pravděpodobně palácovou terasu obklopovalo.

B A G D A D

Po období, kdy byl prostor Mezopotámie, nazývaný Řeky Babylónií, součástí Perské říše a posléze říše Alexandra Velikého a jeho nástupnických dynastií, kdy patřil Parthům a Sasanidovcům, dobyli území Mezopotámie v 30. letech 7. stol. n.l. islámští Arabové.

Alexandr Veliký využil jako centrum své vlády nad tímto územím i jako centrum své celé světové říše Babylon, kde v roce 323 př.n.l. po návratu z indického tažení zemřel. Seleukovci si založili nové hlavní město **SELEUKII** na Tigridu. Také kalíf al-Mansúr se roku 762 n.l. rozhodl pro založení nového hlavního města arabské říše, které nazval Bagdad, t.j. "Město míru", nebo podle jiných pramenů "Město založené bohy".

Původní město bylo několikrát zničeno zhubnými vpády a jediným pramenem pro poznání jeho urbanistického řešení

jsou popisy kronikářů. V nich se uvádí, že město mělo pravidelný kruhový půdorys o průměru zhruba 2,5km a v trojím věnci hradeb byly brány do čtyř světových stran.

V letech 838 až 889 n.l. byla rezidence Abbásovců přenesena do SAMARY, kde byl vybudován nový královský palác a velická dominantní mešita, zaujímající plochu téměř 40000m² s minaretem přes 50m vysokým.

66

* * *

Bagdádem se uzavírá šest tisíciletí trvajících starověký a až do doby antiky a evropského středověku pokračující vývoj klínopisných a na ně navazujících kultur a říší v povodí Eufratu a Tigridu. Není snad na naší Zemi jiný prostor, který by měl tak bohaté a složité dějiny a který by přinesl jako první tolik nejrůznějších podnětů pro vytváření a utváření měst.

3. E g y p t

Ve srovnání s Mezopotámií se může jevit přínos starověkého Egypta pro vývoj stavby měst a zejména pro vznik a vývoj urbanistických koncepcí jako méně důležitý. Na rozdíl od desítek starých měst Mezopotámie byly ve starém Egyptě hlavním architektonickým a urbanistickým tématem města pro mrtvé - pohřební a chrámové areály s jejich podivuhodnými, mocně působícími dispozicemi i s jejich promyšleným vkládáním do krajiny.

Zásadní rozdíl urbanistických koncepcí Mezopotámie a Egypta spočívá v jejich prostorovém uspořádání. Mezopotámská města byla kompaktními útvary, zřetelně a jednoznačně oddělenými od okolní krajiny mohutnými hradbami. Staří Egypťané naopak důmyslně rozmísťovali jednotlivé komponenty sídel - pro živé i pro mrtvé - do krajiny po obou březích Nilu. Na rozdíl od pro věčnost

budovaných pyramid, chrámů a skalních hrobů, byla města stavěna převážně ze sušených cihel a navíc velmi často přemístována. Tak se stalo, že se ví poměrně málo i o tak významných a svou rozlohou města Mezopotámie předstihujících egyptských městech jako byly např. Théby nebo Memfis. 8B

K A H U N

8CD

Toto město z 1.pol. 3.tis. př.n.l. se uvádí v literatuře nejčastěji proto, že bylo nalezeno téměř v celém rozsahu. Bylo to však pouze 8ha velké sídliště pro dělníky, kteří něco přes 20 let stavěli pyramidu pro faraóna Usertesena II. Zeď, která jej obklopovala, neměla obranný smysl, ale sloužila k zabránění útěků dělníků. Velmi jednoduchý půdorys umožňoval vysokou hustotu zastavění, v němž lze rozeznat obytné domy různého standardu, což znamená že ve městě pravděpodobně žili jak stavbyvedoucí a kvalifikovaní řemeslníci, tak i pomocní dělníci. I ten nejmenší dům však měl nejméně tři místnosti seskupené kolem dvorku.

A C H E T - A T O N

Na polovině cesty mezi Thébami a Memfidou, v místě zvaném dnes Tel-el-Amarna, si postavil faraón Achnaton (1364-1347 př.n.l.) nové sídelní město, které existovalo pouhých 40 let a po jeho smrti bylo opět opuštěno a již nikdy více nebylo osídleno. Podle popisů to bylo jakési lineární město podél východního břehu Nilu v délce 8km, se třemi paralelními ulicemi.

Členilo se na několik stavebních souborů, mezi které patřilo kromě centrálního městského obvodu např. severní a jižní předměstí. Dále od řeky stála dělnická sídliště, obehnaná zdí pouze s jednou branou, umožňující kontrolu. Hlavním byl chrám Slunečního disku, u nějž stál také královský palác a správní budovy. Severní palác byl vzdálen 2,5km od centra a naopak směrem na jih byl ve vzdálenosti přes 5km královský park. Kromě dělnických sídlišť s pravidelným půdorysem, bylo ostatní zastavění města rostlé

bez jakékoliv pravidelnější parcelace nebo dodržování stavebních čar.

V É S E T

V místě dnešního Luxoru stálo již v pol. 2.tis. př.n.l. sídelní město, jehož název znamenal "Skvělé město". Řekové jej později nazývali "Egyptské Théby", což je dnes nejčastěji používané pojmenování.

Vrcholu svého rozvoje dosáhlo toto "město sta bran" ve druhé polovině 2.tisíciletí př.n.l. za vlády 18. - 20. dynastie Nové říše. Město se rozkládalo na úpatí Vésetské hory na pravém, východním břehu Nilu. Jeho hlavní osu tvořila mnohakilometrová královská cesta se 700 sfingami, spojující s městem monumentální soubor Amonova chrámu v **KARNAKU**, který byl vůbec největším náboženským komplexem starověku. Na levém břehu bylo "město mrtvých", to znamená soubory pohřebních a zádušních chrámů a dále od řeky pak vlastní královská pohřebiště ve skalních hrobech "Údolí králů". Na levém břehu však byla také nalezena u Deir-el-Mediny sídliště řemeslníků a dělníků, kteří celý život pracovali na chrámových a pohřebních objektech.

M E N N E F E R

Sídlo faraónů Staré říše před pol.3.tis. př.n.l. na jihu nilské delty se nazývalo Mennefer t.j. "Bílé hradby", nebo také "Váha obou zemí", protože se rozkládalo na hranici mezi Horním a Dolním Egyptem a symbolizovalo spojení obou těchto částí říše. Dnes používaný název Memfis je mnohem novějšího řeckého původu.

Celková délka zastavěného území podél Nilu činila 14km, přičemž jen hlavní chrámový komplex měl rozlohu přes 550ha. Město nabylo na významu již za faraóna Džosera, známého především stavbou první velké stupňovité pyramidy. Jeho kancléřem byl **Imhotep**, který byl zároveň také architektem - prvním v dějinách lidstva, jehož jméno se dochovalo. Jeden z chrámů byl zasvěcen Ptahovi, který byl bohem umělců. Jeho nejvyššímu knězi pravděpodobně příslušela

důležitá úloha v rozvoji architektury a všech dalších umění, protože byl titulován jako "Velký v řízení umělců".

Mennefer bývá nazýváno prvním velkoměstem starověku.

* * *

Egyptská stavba měst přinesla do vývoje starověkého osídlení mnoho jedinečných a nových prvků. Patří mezi ně především umocněné úzké sepjetí koncepčních záměrů s přírodními podmínkami, vytváření velkých a složitě komponovaných stavebních souborů, uplatnění vodních ploch a zejména rozsáhlých zahradních a parkových areálů, což bylo umožněno také tím, že města nebyla sevřena hradbami.

Na rozdíl od kompaktních měst většiny starověkých civilizací, byla egyptská města vlastně velkými sídelními aglomeracemi, k jejichž koncipování v opravdu regionálním měřítku se lidé znovu vrátili po mnoha tisíciletích až v moderní době.

4. I n d i e

Stejně jako klínopisné civilizace Blízkého Východu podstatně překračovaly užší vymezení nížiny Eufratu a Tigridu, měla a má indická civilizace širší vazby a souvislosti s mnoha okolními zeměmi, včetně ostrova Srí Lanky, rozsáhlého území příznačně dříve nazývaného Indočínou, kde se stýkala s civilizací čínskou, a ještě dále v souvislosti s rozšířením buddhismu až například až do dnešní Indonésie.

V historickém vývoji se od poloviny 3.tis. př.n.l. rozlišuje v tomto prostoru několik charakteristických a do značné míry odlišných časových etap. Pro vývoj urbanismu je významným období tzv. Harappské kultury v letech 2500 - 1750 př.n.l. V delším časovém odstupu pak začínají před počátkem našeho letopočtu dějiny dnešní Indie s několika vývojovými vrcholy, mezi něž patří období rozkvětu

hinduistické a buddhistické kultury i poslední předkolonizační epocha, v níž se Indie po ovládnutí Islámem dostala na rozmezí 13. a 14. stol. n. l. pod vládu Mogulské dynastie .

H A R A P P A

10B

Podle tohoto města je nazvána významná harappská kultura, zaujímající od poloviny 3. tis. po prvou čtvrtinu 2. tis. př. n. l. rozsáhlé území v poříčí Indu a v severozápadní Indii.

Kromě dvou velkých městských center zde bylo asi 100 menších měst, včetně měst přístavních u ústí Indu, odkud za obchodem vyplouvaly lodě až do Sumeru a do jižní Indie.

Z vlastního města Harappa se uchovalo poměrně málo, protože stavební materiál a zvláště cihly z jeho zřícenin byly použity v polovině 19. stol. při stavbě železnice. Nepodařilo se přitom zcela zničit pouze citadelu, která byla postavena na umělé terase ze sušených cihel a spolu s hradbou obložena pálenými cihlami. Mezi citadelou a řekou Rávi ,přítokem Indu, stálo podle velmi skromných archeologických nálezů vlastní město s obytnými domy, větranými sýpkami a dalšími objekty.

M O H E D Ž O - D A R O

10C

Archeologické práce, které byly zahájeny teprve v 60. letech našeho století, odhalily 600 km jižněji od Harappy město o rozloze 700 ha, skládající se z citadely a z dolního města obchodníků a řemeslníků. Název tohoto města, které je nejlépe poznaným centrem harappské civilizace, znamená v řeči hindi "Mohyla mrtvých".

Město, jehož počet obyvatel se odhaduje na 35000, mělo pravidelný půdorys a jeho budovy i dlažba ulic byly z pálených cihel, spojovaných vápnem. Domy byly vybaveny studnami, koupelnami a kanalizací a kromě toho zde existovaly i městské lázně. Soudí se dokonce , že městská kanalizační síť byla čištěna proplachováním vodou z řeky Indu, na jejímž břehu město leželo.

V literatuře se uvádějí ještě další lokality, z nichž si zaslouží připomenutí především přístavní město LÓTHAL, ležící na břehu dnešního Arabského moře 700km jihovýchodně od Mohendžo-dara. V něm byly nalezeny dosud nejstarší doky a jeho všechny domy byly chráněny před záplavami tím, že stály na terasách.

A R T C H A Š Á S T R A

Z období staroindické civilizace se podle odborné literatury nezachovaly žádné hmotné doklady tehdejších měst, jejich dispozic a staveb. Jsme proto odkázáni především na literární prameny a náboženské symboly. Mezi nejstarší z nich patří například představa, že centrem vesmíru je hora, která je sídlem bohů a předobrazem staveb vysokých chrámů i budování svatyní na návrších. Bezprostřední souvislost s kosmogónickou interpretací města má duchovní obrazec "mandala", který v různých variantách představuje vesmír a zároveň idealizovaný půdorys města. Rozpoznáme na něm ornamentálně vyjádřené městské hradby i brány, pravidelnou uliční síť i významné stavby v centru. Svou symboliku měly také světové strany. Směr východ-západ, sledující dráhu slunce, byl považován za "královskou cestu" a směr sever-jih, označovaný jako "cesta větru", byl určen pro hlavní městské ulice.

Celkové zásady uspořádání měst obsahuje spis "Artchašástra", soubor pravidel řízení státu, který je kladen do doby mauryjské říše ze 4.stol. a vlády krále Ašóky. Ten v polovině 3.stol. př.n.l. sjednotil Indii a jeho sídelním městem byla PATALIPUTRA, která podle dobového popisu měla značnou rozlohu, byla opevněna a uprostřed stál vladařský palác.

V první části spisu je kapitola 17. věnována uspořádání královského sídla, kde se kromě zásad stavebního uspořádání uvádějí i popisy složitých obranných opatření, tajných chodeb a schodišť, propadlišť v podlahách atd. Ještě zajímavější je 19.kapitola 2.části, v níž se určují pravidla osídlení, která bychom dnes nazvali "regionální politikou".

Píše se tu o vymezení administrativních hranic obcí, hierarchii městských středisek, způsobech zvyhodňování nových osídlenců, lesním a vodním hospodářství, opevňování hranic a pod.

Následující 20.kapitola hovoří o využití zemědělsky neobdělátné půdy, včetně určitých "ekologických" zásad, vymezení obor pro divokou zvěř a ochrany lesů pro slony. V dalších kapitolách jsou podrobná pravidla umístování, výstavby a vnitřního uspořádání pevností, včetně velkých opevněných měst, jejichž povinností bylo v případě válečného konfliktu hájit kolem ležící obce. 10F

MANASÁRA - ŠILPAŠÁSTRA

Z následující doby se dochoval architektonický traktát "*Manasára*", který bývá datován do 11. - 12. stol.n.l. a byl součástí sanskrtských pravidel pro stavitele, umělce a řemeslníky, nazývaných "*Šilpašástra*".

Pozoruhodnou vlastností tohoto spisu je především snaha o velmi přesné stanovení nejen zásad, ale i rozměrů jednotlivých staveb i celých měst, důsledná klasifikace jejich půdorysných dispozic i plošné velikosti.

Badatelé shledávají určité společné znaky tohoto spisu s Vitruviovými "*Deseti knihami o architektuře*". Spekuluji o tom, že možná oba spisy využily starší prameny - snad řecké - přinesené do Indie při výbojích Alexandra Velikého.

DILLÍ

Počátek města Dillí se v indické archeologii přisuzuje hindským vládcům kolem roku 3000 př.n.l. V následujících tisíciletích měnilo pravděpodobně několikrát své umístění a prožívalo období rozvoje i úpadku, aby se od počátku 16.stol. n.l. stalo hlavním městem říše Velkých Mughalů, kteří zde sídlili v tzv. Červeném paláci. Po Kalkatě se stalo od roku 1911 hlavním městem Britské Indie a nyní je hlavním městem Indické republiky. Dochovaný organicky rostlý půdorys historické části města svědčí o jeho složitém vývoji.

F A T É H P U R S Í K R Í

Teprve z mnohem pozdější doby a za zcela jiných podmínek než uvedené teoretické spisy jsou v Indii dochována města, v nichž nalezneme odlesk dávno předtím existujících pravidel a projev vysoké kulturní a umělecké úrovně.

Příkladem je dodnes dochovaná rezidence, kterou založil v roce 1570 n.l. jako "Město vítězství" na oslavu narození svého syna mughalský císař Akbar. Nejvýznamnější místo zaujímá hrobka muslimského světce Sálíma a dále Palác víry, který měl vyjadřovat císařovu snášlivost a sloužit pro vědecká srovnávání různých náboženství. Město s pravidelnou dispozicí bylo postaveno celé z červeného pískovce a mělo 10km dlouhé hradby. Po pouhých 14 letech, roku 1584, bylo však náhle opuštěno - snad pro katastrofální nedostatek vody.

D Ž A J P U R

Toto "Růžové město" vyprojektoval sám rádžastánský maharadža Savái Džajsinh v letech 1660-1680 n.l. 200km severně od Dillí. Město má velkorysou pravidelnou dispozici s ulicemi o šířce 40-50m a dominantním palácovým areálem. Maharadža v projektu uplatnil své rozsáhlé matematické, hvězdářské i architektonické znalosti, které získal studiem jak indických, tak i řeckých spisů, z nichž některé dal dokonce přeložit do sanskrtu.

A N U R A D H A P Ú R A

Tímto městem přecházíme k připomenutí alespoň několika nejvýznamnějších urbanistických souborů v zemích, které sousedí s vlastní Indií a byly jí mocensky, kulturně nebo nábožensky ovlivněny.

Anuradhapúra byla od počátku 4.stol. př.n.l. po téměř jeden a půl tisíciletí sídelním a hlavním městem ostrovního království Srí Lanka. V roce 846 n.l. byl královský dvůr přenesen do dosti vzdálené a monumentálně koncipované POLONNARÚVY, ve 12.stol. ztrácela Anuradhapúra naprosto význam a postupně byla zcela pohlčena džunglí.

Bylo to pozoruhodné město s nevelkým opevněným jádrem a křížem hlavních komunikací. Kolem tohoto jádra se však postupně rozvinul komplex paláců, veřejných budov, dagób (pagód), buddhistických svatyní a obytných staveb na rozloze přes 20km².

Celé založení mohlo působit jako zahradní město. Bylo zavlažováno z velkých umělých vodních ploch, vzniklých již ve 4.stol. př.n.l. Z nich se voda rozváděla do soustavy nádrží ve městě, sloužících pro zásobování vodou, koupání, praní a také pěstování lotosů. Kolem města byly na hlavních přístupových cestách rozloženy buddhistické kláštery, které měly až 5000 mnichů.

Za nejpozoruhodnější lze považovat dva rozlehlé důmyslně komponované zahradní komplexy, zavlažované z umělých jezer a ozdobené mnoha stavbami, bazény a plastikami. Byly to zahrady "obveselení" a "dešťového přívalu", které lze označit za předchůdce o jeden a půl tisíciletí pozdějších Verailles.

ANGKOR

12E

Nejvýznamnějším urbanistickým komplexem v rozsáhlém prostoru mezi Indií a Čínou bylo 300km severozápadně od dnešního Kambodžského hlavního města ležící hlavní město khmerské říše, jehož největší rozkvět se datuje do 9. - 12. stol. n.l., kdy snad počet jeho obyvatel dosahoval až milionu.

Z města se zachovala především soustava monumentálních terasových chrámových a palácových souborů, bohatě plasticky zdobených. Dominantou komplexu, jehož rozloha celkem činila 80km², je počátkem 12.stol. vybudovaný stupňovitý chrámový komplex **ANGKOR VAT** t.j. "Pagóda královského města", který má sám o sobě rozlohu 200ha a hlavní věž vysokou 243m.

Přibližně o sto let později bylo postaveno město **ANGKOR TOM** o rozloze 12km². Obdobně jako u Anuradhapúry zde byla vybudována velká umělá jezera i zavlažovací soustavy.

Roku 1431 n.l. se hlavní město říše přemístilo, zavlažovací systém se rozpadl, obyvatelé odešli a Angkor

postihl stejný osud jako Anuradhapúru. Teprve v roce 1858 byly v hluboké džungli znovu objeveny jeho pozůstatky.

* * *

Stavba měst v Indii a v jejím okolí obohatila světový vývoj urbanismu o mnoho nových podnětů. Zvláště překvapivými jsou města harappské kultury, která se v tak dávné době vynořují s tak vyspělými kompozičními i technickými koncepcemi, že si jejich vznik nelze představit bez dlouhého ještě mnohem staršího vývoje. V Indii se setkáváme s podrobně propracovanou a pro praktickou výstavbu měst určenou soustavou pravidel, která ve své době neměla obdoby a jejichž postupné formování muselo také začít mnohem dříve - v době, o níž se nezachovalo žádné svědectví.

Badatelé, kteří se podrobně zabývají vztahy jednotlivých kultur Asie a Blízkého Východu se domnívají, že právě v Indii se zrodil princip šachovnicového města, který byl posléze přenesen přes Blízký Východ až do Evropy.

5. Č í n a

Mezi největší starověká kulturní centra patří Čína, jejíž přínosy pro rozvoj vědy, techniky i kultury ve světovém měřítku jsou nesporné. Nemenší význam zaujímá také ve vývoji světového urbanismu, který opět - obdobně jako Mezopotámie, Egypt a Indie - obohacuje mnoha svébytnými koncepcemi.

Po celém území Číny se od 4.tis. př.n.l. začínaly rozvíjet nejstarší kultury a od 2.tis. př.n.l. vznikala prvá města i pravidla jejich plánování.

Významným impulzem k vývoji měst bylo v letech 221-206 př.n.l. sjednocení Číny, které vládl "První císař" Čchin Š'chuang-ti, zakladatel dynastie Čchin. Od té doby přes

2000 let trval sled postupného zdokonalování teorie i praxe stavby měst, který dosáhl s ničím nesrovnatelné dokonalosti a rafinovanosti, avšak zároveň svazující dogmatickosti, vyjádřené naprostou závazností pravidelných a osově uspořádaných městských dispozic.

Neznamená to ovšem, že všechna historická města Číny měla geometricky pravidelné dispozice. Stejně jako v mnoha jiných civilizacích a zemích má i mnoho čínských měst nepravidelné půdorysy, svědčící o jejich postupném organickém růstu. Písemné prameny svědčí však o tom, že v celých tisíciletých dějinách této země bylo za ideál považováno to město, které mělo geometricky pravidelný půdorys.

Na rozdíl od většiny nejstarších civilizací existují téměř všechna nejstarší čínská města - byť i pod jinými názvy - dodnes. Jejich počáteční vývojové fáze byly mnohokrát překryty pozdější výstavbou a staly se nedostupnými pro zkoumání. Teprve v poslední době se v Číně rozvinuly výzkumné práce, které se snaží s pomocí dochovaných písemných pramenů rekonstruovat původní urbanistické dispozice.

Významnými urbanistickými výtvoři Číny jsou palácové komplexy, pohřebiště, zahradní architektura a ve světovém měřítku ojedinělá Velká čínská zeď, která nemohla nebýt ve své poloze, začlenění do terénu i rozložení jednotlivých objektů záměrně koncipována.

Č O U - L I

Dispoziční zásady pravidelných měst se začaly utvářet ve 2. polovině 2. tis. př. n. l. na sklonku říše Ťin. Svědčí o tom nepřiliš dávno nalezené zbytky hlavního města této říše, ve kterém se již projevují pro čínský historický urbanismus tak příznačné základní rysy - závazná pravidelnost půdorysu a organizace podle jedné dominantní hlavní severojižní osy. Na ní je situován palác vladaře, chápaný nejen jako střed města, ale i celého světa. Toto

město bylo opevněno, jeho hlavní ulice byly vydlážděny a císařský palác i jej obklopující domy šlechticů měly již vodovod.

V této době se na základě tradičního úzkého vztahu k přírodním podmínkám začala rodit zásada "Zády k horám, tváří k řece", nebo také "Hora chrání chrám". Tato orientace měla zajistit, aby hory chránily města před chladnými severními větry a případně písečnými bouřemi. Orientace hlavní osy vedla k tomu, že vladař ve svém paláci seděl tváří k jihu a naopak zády k tržišti, nedůstojnému jeho postavení.

Již tehdy mohly vzniknout dodnes na Dálném Východě používané praktiky, zvané "feng šuej", t.j. "vítr a voda", překládané jako "geomantie". Upatňovaly se při výběru staveníšť, řešení dispozice budov, úpravě vstupů apod. Jeho smyslem je zapojit lidská díla do soustavy vesmíru a do pěti prvků přírodního prostředí tak, aby jejich umístění, rozloha i vnitřní uspořádání vyhovovalo dobrým duchům a zabránil se vstup zlým démonům.

Prvým shrnutím pravidel pro všechny důležité sféry života a správy země se stala "Čou-li", kniha ritů dynastie Čou, považovaná za jeden z nejstarších klasických čínských spisů. Obsahuje také pravidla výstavby měst, protože město bylo považováno za ztělesnění božského řádu světa i všehomíra a každá jeho součást byla nositelem mnoha symbolických významů. Číňané si představovali Zemi jako čtverec a čtvercovým muselo být i město.

Šestá kapitola, nazvaná "Kchao-kung-t'i" je věnována pravidlům uspořádání a výstavby měst, souvisejícím s 21 imaginárními městskými plány královského města, obsaženými v tzv. Pravidlech šesti klasiků.

Hlavní principy uspořádání královského města zněly takto: *"Navrhované město je čtvercové o straně 9 li (1 li se rovná 576m), každá strana má hradbu se 3 branami a vnitřní plocha města je protnuta 9 ulicemi ze severu na jih a 9 z východu na západ. Šířka ulic je rovna 9 šířkám vozu. V centru města je císařský palác. Před ním je nádvoří a za*

ním tržiště. Vlevo od paláce je chrám předků císaře a vpravo chrám božstev země".

K U A N Č U N G

V 7.stol.př.n.l. působil jako vysoký úředník ve státě Čchi učencem Kuan Čung, který se věnoval soustavně zlepšování státní správy a v souvislosti s tím i osídlení a plánování měst. V jeho spise "Chuan-c' " byly v Číně poprvé vyjádřeny zásady plánování měst, které se svou racionalitou lišily od magických předpisů předchozích království Šang, Jing a Čou.

Kuan Čung zdůrazňoval nutnost " využití přírodních zdrojů a zvláště příznivého utváření terénu". Napsal, že "každé velké město musí být umístěno u břehu velké řeky, pokud není na úpatí velkých hor. Nemělo by být příliš vysoko, aby mělo dostatek vodních zdrojů. Nemělo by být příliš nízko, aby lidé nemuseli vynakládat nadměrnou práci na výstavbu odvodňovacích kanálů, chránících před záplavami a spodní vodou." Zároveň "musí být město umístěno v úrodné oblasti, vhodné pro zemědělství".

Charakteristickým znakem čínských pravidel stavby měst jsou předpisy, určující přesně hierarchie a velikosti měst v souladu s jejich významem. Podrobně byly dokonce určeny počty chrámů, které měl právo si ve své rezidenci vybudovat císař a jemu podřízení feudálové. 11B 11D

O významu spisu svědčí, že byl ještě po mnoha staletích považován za klasickou práci a opatřován komentáři.

Č C H I N Š C H U A N G - T I,

"První císař" a sjednotitel Číny se zapsal do dějin této země mnoha významnými činy. Ustálil právní předpisy, sjednotil měnu, míry, váhy a písmo, vybuodoval soustavu silnic i vodních cest a zavlažovacích soustav. Vytvořil též prvou pravidelnou armádu a spojil části starších opevnění do Velké čínské zdi takovým způsobem, že si vyžádala další rekonstrukci až v 15.stol. n.l.

Založil nové hlavní město ČCHIN -JUNG, do něhož - jak se uvádí - přesídlil 120 000 bohatých rodin z celé říše,

kterým v nové rezidenci nechal postavit repliky jejich původních paláců. Jeho císařské sídlo v novém hlavním městě se skládalo z 270 paláců, obklopených zahradami.

Dokladem úrovně tehdejšího čínského urbanismu je jeho hrobka, kterou si nechal postavit nedaleko dnešního města Si-Anu. Toto místo vyvolalo mimořádnou pozornost nálezem 6000 keramických soch vojáků při náhodném hloubení studny v březnu 1974. 11E 11F

Hrobka byla vybudována na půdorysu ideálního pravidelného města s palácovou stavbou uprostřed. Císař prozíravě určil, aby byl celý areál po pohřebním obřadu zasypán. Mohyla, která tvoří jádro pohřebního areálu o rozloze 56km², je obklopena třemi hradbami s věžemi a branami do čtyř světových stran.

T C H A J - J Ů A N

Současné čínské velkoměsto, ležící na východním břehu řeky Fen, přítoku Žluté řeky, bylo ve své dnešní podobě založeno před tisíci lety. Navázalo na ještě mnohem starší, nedaleko ležící město, které se v polovině 1. tisíciletí př.n.l. nazývalo **ŤIN - JANG**. Již to bylo významným centrem a zcela v souladu s pravidly leželo "na úpatí hory tváří k řece", což byla typická koncepce tzv. "Dračích měst" - rodiště draků a císařů.

P E K I N G

Stejně jako u většiny čínských měst, sahají počátky Pekingu až do 11. stol. př.n.l. Tehdy se nedaleko dnešního města nacházelo město **ŤI**, které se poté jako hlavní město říše Jen nazývalo **JEN-ŤING**. Svůj význam neztratilo ani v krátkém období dynastie Čchin a za následující dynastie Západní Chan ještě před začátkem našeho letopočtu zde byl postaven první buddhistický chrám. Roku 936 bylo město dobyté dynastií Liao a dostalo název **BEJ-ŤING**, což znamená Severní hlavní město. 124C

Již v té době nabývalo na významu, který se dále zvyšoval, když zde mongolská dynastie Jüan zakládala nové

tzv. "Velké hlavní město" TA-TU. To popisuje Marco Polo - zásobované vodou ze dvou jezer, s hlavními ulicemi širokými 24m, s šachovnicovým půdorysem, dělícím celé území na 50 okrsků, z nichž každý byl ohrazen a měl svou vlastní bránu. Roku 1363 n.l. bylo město dobyto generálem dynastie Ming, staré rezidenční stavby jsou zničeny a roku 1420 se dokončila přestavba sídelního města, které dostává název PEJ-ŤING. Mělo již také dnešní urbanistickou dispozici, jejíž základní koncept byl převzat z Ta-tu.

Jeho urbanistická koncepce důsledně sleduje pravidla, která vznikala v samých počátcích dějin Číny. Základ kompozice tvoří hlavní severojižní osa, symetricky k ní jsou situovány nejvýznamnější stavby i prostory města. Symbolické naplnění zásady o "hoře za zády města" bylo vyjádřeno vybudováním pahorků v parku za císařským palácem, které ovšem mohly mít i praktický význam, protože je chránily proti severním větrům. Navíc byly takovéto pahorky vytvořeny i v jiných parcích, aby umožňovaly pohledy na město a proto se nazývaly Ťing-šan, to je "Návrší krásného výhledu". 12B

K J Ó T Ó

Ve srovnání s Čínou nemají japonská města zdaleka tak dlouhou a významnou tradici, což má své historické příčiny. Města dlouho neměla v dějinách země takový význam jako v Číně a navíc používané lehké stavební konstrukce umožňovaly jejich snadné přestavby podle potřeb dané doby a její společnosti.

Reprezentantem japonského historického urbanismu, ovlivněného čínskou civilizací, je Kjótó, což znamená "Hlavní město". Bylo skutečně centrem Japonska po více než tisíc let (794-1868 n.l.), přičemž svůj zlatý věk prožívalo v 16.stol.

Je tu 2000 buddhistických chrámů, císařský palác a dodnes také korunovační místo japonských císařů. Stejně jako v celém Japonsku tvoří nejvýznamnější součást města nejen jeho charakteristické historické stavby i zahrady - tradiční vrcholné projevy japonské kultury.

V osídlení Tibetu ovlivňovaném jak indickou, tak čínskou kulturou, byla města vždy jen výjimkou nejen vlivem přírodních podmínek země, ale i v důsledku kočovného života obyvatel.

V pol. 7.stol.n.l. bylo založeno nynější hlavní město. Jeho název znamená "Místo bohů", což odpovídá představě, že na návrších jsou lidé blíže ke svým božstvům. Ovlivňuje se tím i umístování paláců a klášterů na vyvýšených místech.

Na návrší nad městem byl vybudován nejprve hrad tibetských vladařů, který byl v 17.stol. přestavěn a rozšířen na dnešní palácový a klášterní komplex Potalu. Město na jeho úpatí tvoří jen doplněk, i když jsou v něm významné chrámy, jejichž počátky se datují do doby vzniku města. K Potale vedoucí poutní cesta, často zvýrazňovaná na historických vyobrazeních se stala základem celé uliční sítě.

* * *

Čínská civilizace postoupila přinejmenším ve starším období nejdále v podrobném propracování koncepčních pravidel osídlení a zvláště jednotlivých měst. V jejich kompozicích jsou rozhodující hlavní severojižní osy, avšak mnohdy bývala tato pravidla přizpůsobována místním podmínkám a zvláště stávajícímu osídlení.

Ještě více než u většiny starověkých civilizací se v Číně při zakládání měst i při řešení jejich vnitřní dispozice věnovala mimořádná pozornost přírodním podmínkám - zejména orientaci ke světovým stranám, vztahu ke směrům větrů a jejich vlastnostem, využívání konfigurace terénu a ne na posledním místě vodním plochám a zdrojům vody.

Základní paradigma čínského města, spočívající ve čtyřúhelníkovém obrysu hradeb se třemi branami v každé straně, je stejný půdorys, se kterým se setkáváme v Indii a jaký je uveden v Bibli při popisu posvátného Nového Jeruzaléma jako předobrazu ráje.

Lze jen spekulovat o tom, zda-li se tento zcela totožný půdorys vynořil v každé z civilizací - od Blízkého Východu přes Indii až po Dálný Východ - nebo snad byl z jednoho z ohnisek přenesen kupeckými karavanami, spojujícími po Hedvábné cestě tak vzdálené světy.

6. P ř e d k o l u m b o v s k á A m e r i k a

Když vstoupili španělští konkvistadoři do Střední a Jižní Ameriky, setkali se tam s civilizacemi, o nichž neměl ostatní svět ani potuchy. Je to zřejmé z jejich zpráv a dopisů a nelze se proto divit, že např. Cortéz po dobytí města Tenočtitlánu - dnešního Mexika - napsal svým katolickým králům, že nic tak nádherného nikdy v životě neviděl.

Města nejvyspělejších indiánských civilizací Střední a Jižní Ameriky skutečně předstihovala svou rozlohou, výstavností i bohatstvím ta nejvýznamnější města tehdejší Evropy. Přitom to nebylo jen jedno město, ani pouze města jedné z civilizací. Skvělá města stavěli Mayové i Aztékové, Toltékové, Olmékové, Inkové, nebo ve stavbě měst vynikající pozdní říše Čimu ve středních Andách, po níž se zachovaly především doklady materiální kultury.

Archeologické nálezy v pohořích i v tropických džunglích potvrzují dochované popisy jednotlivých krásných a z mnoha stránek zajímavých měst, důmyslně vkládaných do přírody a stavěných z dodnes nepochopitelně přesně opracovaných mnohatunových kamených kvádrů.

Opět nelze sledovat soustavně vývoj jednotlivých velkých amerických civilizací a jejich měst. Nezbyvá než se omezit na minimum těch příkladů, které lze považovat za nejpozoruhodnější jak co do koncepčních zásad, tak i velkorysosti.

TEOTIHUACÁN

Při svém příchodu do prostoru dnešního města MEXIKA na náhorní planině ve výši 2240 m.n.m. našli Mayové ve 12.stol.n.l. ve vzdálenosti 20km od místa, kde se usadili, již opuštěné velkoměsto. Dali mu jméno Teotihuacán, což znamená "Město proměny člověka v boha" a považovali jej za dílo nadpřirozených stavitelů. Nic o nich nevěděli a pro jejich stavební výtvoř je nazvali Toltéky, t.j. "staviteli" - jak jsou doposud tito jejich předchůdci nazýváni.

Podle nových výzkumů na tomto místě existovala již v pol. 1.tis.př.n.l. vesnice, která krátce po počátku našeho letopočtu vyrostla na město. To zřejmě těžilo především z výroby nástrojů z obsidiánu a jejich exportu až do vzdálenosti tisíce kilometrů. Největšího rozvoje dosáhlo město někdy v polovině 1.tis.n.l., kdy mělo rozlohu přes 20km² a počet jeho obyvatel se odhaduje nejméně na 250 000.

Urbanistická kompozice Teotihuacánu svou velkorysostí neměla a vlastně doposud nemá ve světě obdoby. Hlavní osu velkého dochovaného komplexu, který byl zřejmě pouze centrem mnohem většího města, tvoří monumentální prospekt dlouhý více než 5km a široký přes 100m. Tato osa míří přímo na pyramidu zasvěcenou Měsíci, vysokou 42m. Podél hlavní osy, nazývané symbolicky "Alej mrtvých", protože město bylo opuštěno, jsou velké shromažďovací prostory, terasy, schodiště a chrámové soubory, mezi nimiž je největším chrám Opeřeného hada, zaujímavý čtvercový areál o straně dlouhé 400m.

U hlavní osy se tyčí druhá pyramida, zasvěcená Slunci, která má výšku 65 m a obvod 1000 m. Přesto, že není zachován chrám na vrcholu, má pyramida téměř stejný objem jako egyptská Cheopsova pyramida.

Toto vše je vepsáno do pravidelného rastru o základním modulu 57x57m a bohatě vyzdobeno kamennými reliéfy často monumentálních rozměrů. Předpokládá se, že nejdůležitější stavby tohoto velkoměstského centra vznikly někdy ve 3. - 9.stol.n.l. Díky použití kamene, klimatickým podmínkám a malým zásahům v následujících staletích se celý soubor

uchoval dodnes jako jeden z největších pomníků lidské kultury.

TENOČTITLÁN

13B

Mayové se rozhodli nevyužít Teotihuacán k svému osídlení, protože podle věštby se měli usadit na ostrově velkého jezera, kde najdou orla s posvátným hadem. Tato znamení spatřili na místě dnešního města Mexika a na nevelkém ostrově jezera Texcoco začali stavět roku 1325 n.l. své hlavní město Tenočtitlán, jehož jméno znamenalo "Kameny vystupující z vody". Brzy jim rozloha ostrova nestačila a tak jej začali rozšiřovat pomocí plovoucích plošin z vodních rostlin, které postupně přirůstaly k jezernímu dnu. Počátkem 15.stol. spojili silnicí na hrázi město s pobřežím.

Základem městské dispozice bylo křížení dvou hlavních cest, avšak celý půdorys nebyl kromě souboru centrálních staveb pravidelný. Město se dělilo na 4 čtvrtě a 5 okrsků a v jeho centru byl velkolepý soubor veřejných prostranství, paláců, chrámů a pyramid. To vše bylo ovšem smeteno v koloniální době a dále překryto výstavbou moderní megalopole. 13F

Ví se však, že hlavní mexické náměstí Zócalo s katedrálou, zaujímající rozlohu 275x320m, je tak mimořádně velké proto, že převzalo výměru starého centra Mayů, před nimiž nechtěli evropští dobyvatelé ztratit prestiž.

V době příchodu Španělů v roce 1519 mělo město 650 000 obyvatel na nevelké ostrovní rozloze zhruba 10km². V té době mělo největší španělské město Toledo necelých 40000 obyvatel a Madrid byl jen velkou vesnicí s 5000 obyvateli. Cortéz dal okamžitě rozkaz ke zničení města, přičemž jeho pobočník napsal do Evropy, že *"byli mezi námi vojáci, kteří byli v mnoha částech světa a v Konstantinopoli a v celé Itálii a v Římě, ale říkali, že nikde neviděli tak krásné a veliké náměstí s tolika lidmi"*. Zároveň napsal, že ani Řím, ani Konstantinopol se Tenočtitlánu *"nevyrovnají účelností, pravidelností a počtem obyvatel ..."*.

Č A N - Č A N

Zříceniny města, obvykle v literatuře nazývaného Chan - Chan, v dnešním Peru, patří mezi městská centra království Čimu. Tato města prožila zřejmě největší rozkvět ve 14. a 15. stol.n.l. Mají typické znaky jihoamerických předkolumbovských kultur tzn. pyramidy, terasy, hradby, vodní nádrže a kanály.

Hlavní město říše mělo rozlohu 17km² a bylo opevněno hradbou 14m vysokou. Dětilo se na 10 čtvrtí, z nichž každá byla z nepřiliš jasných důvodů obehnána 9m vysokou hradbou. Město mělo svůj vodovod a každá ze čtvrtí svou vodní nádrž, pole pro základní výživu a také hřbitov.

Tato kultura, předcházející říši Inků, se vyznačovala mimořádnou úrovní uměleckého řemesla. Z hlediska sledování vývoje urbanismu nás překvapí především naprosto pravidelné půdorysy měst i jejich městských pevností, které co do geometrického řádu předčí všechny ostatní staré civilizace včetně Číny.

M A Č U P I K Č U

Zdaleka ne všechna města předkolumbovských civilizací byla uspořádána na základě pravidelných půdorysů a osymetrie. Často zde byly uplatněny i organicky rostlé dispozice. Zvláště tam, kde bylo nutno například v horské říši Inků začlenit město do složitého terénu.

Nejznámějším je kromě sídelního KUZKA v nadmořské výšce 3300 m s dominantou mohutné pevnosti až počátkem našeho století objevené bájeslovné Maču Pikču, což znamená "Stará hora" nebo také "V místě, kde odpočívá slunce".

Bylo ve 13.stol.n.l. postaveno ze žuly na rozloze 5km² na jednom z vrcholů středních And v nadmořské výšce 2048m. Jeho součástí byl královský palác a několik chrámů a zároveň bylo zabezpečeno zemědělskými produkty, pěstovanými na důmyslně vybudovaných terasách. Bylo umístěno ve strategicky významném místě, jehož dominantou byla strmá přirozená pyramida, nazvaná "Mladá hora".

14F

I
předev
čtyř
milion
budov
poštov
Králov
další

založ
města
možná
stavi
ale p
podle
výraz
rozpo

146

líčer
inspi
městs
utop
ideál
a ne

7.

Afri
obje
star
z ni
char

Inkové nevynikali jen jako stavitelé měst, ale především svými schopnostmi řízení obtížně zvladatelné "Země čtyř částí" - horského státního útvaru o rozloze téměř milion km². V těchto podmínkách si zaslouží obzvláštní obdiv budování sítě silnic s náročnými horskými mosty i organizace poštovní služby. Nejdůležitější komunikací byla tzv. Královská cesta ze severu na jih o délce 5250km, přičemž další taková spojnice vedla podél mořského břehu.

* * *

Stejně jako města království Čimu, byl pravidelně založen i Teotihuacán a zřejmě i Tenočtitlán a četná další města amerických předkolumbovských civilizací. Souviselo to možná s mimořádnými astronomickými znalostmi jejich stavitelů. Města Mayů na Yucatanu jsou sice také pravidelná, ale působí zajímavěji a malebněji, protože nejsou uspořádána podle jediné osy symetrie. Velmi pravděpodobně se v nich výrazně uplatňovaly zahrady a v jejich dispozici je dodnes rozpoznatelné pochopení pro využití přírodních podmínek.

V době konkvisty se v Evropě projevil vliv idealizované líčených měst amerických předkolumbovských kultur. Tato inspirace dostihla Evropu právě v době rozvoje pravidelných městských koncepcí renesance. Obzvláště ovlivnila některé utopické spisy, jejichž součástí bylo téměř vždy líčení ideálních měst, situovaných na vzdálených kontinentech a neznámých ostrovech.

7. A f r i k a

Nelze opomenout alespoň připomenutí měst rovníkové Afriky jako projevu svébytných a teprve v nejnovější době objevených kultur. Zatím publikované údaje o těchto starých afrických říších nejsou však postačující k tomu, aby z nich bylo možno odvodit určité celkovější urbanistické charakteristiky jejich měst. Je to jistě způsobeno také tím,

že obdobně jako např. v Egyptě, Indii nebo na Yucatanu nebyla tato města stavěna z dostatečně trvanlivých materiálů, nebo byla pohlcena džunglí.

V literatuře bývá uváděno město **AXUM** na severu Ethioapie, které jako hlavní město Axumitské říše prožilo největší rozvoj ve 4. - 7.stol. n.l. Dochovala se z něj však pouze nekropole s věžovými stélami. Na druhém konci Afriky se v džungli našly zříceniny starého kamenného města **VELKÉ ZIMBABWE**, jehož největší rozkvět se datuje do 13.-14. stol.n.l. Jeho hlavní součástí byla akropole obehnaná zdí, která neměla obranný, ale spíše prestižní úlohu. Město mělo hradby vysoké až 10m s kónickými věžemi, podhradí, citadelu a pozoruhodný chrám eliptického půdorysu o max. průměru přes 100m. Mnoho měst měla Ghanská říše, následovaná později říší Mali.

K Á H I R A

V dějinách Afriky měla velký význam města arabská, z nichž je nejvýznamnější Káhira jako vůbec největší arabské město. Její vývoj započal v roce 643 n.l. stavbou prvního paláce a mešity a své jméno **AL QUAHIRAH**, které znamená "Vítězná", získala v 10.stol. Od té doby nastal její neuvěřitelný rozvoj a tak v polovině 14.stol. byla s půl milionem obyvatel největším městem Afriky, Evropy i Blízkého Východu.

Půdorys Káhiry je velmi složitý a lze ho označit za organicky rostlý, i když má některé pravidelně založené historické části. Patří mezi ně zejména opevněné město, založené severně od nejstaršího jádra roku 971 n.l. po dobytí Egypta velitelem vítězných vojsk arabské dynastie Fátimovců.

* * *

V celkových dějinách urbanismu má Afrika dosti významnou úlohu, zejména ve své severní části, přiléhající ke Středomoří. Platí to nejen o starověkém Egyptě, ale také

o významných fénických koloniích, jako bylo např. KARTÁGO, o koloniích řeckých, nových koloniálních založení antického Říma a samozřejmě též o významných městech arabských s jejich typickými "súky" a "medinami" .

Lze si jen přát, aby dále pokračoval archeologický výzkum starých afrických měst, dokládající rozvoj místních civilizací, jejichž existence nebyla uznávána v době, kdy byl tento kontinent pouze zdrojem otroků nebo laciných přírodních zdrojů.

S H R N U T Í I. Č Á S T I

Přehled vývoje urbanismu starověkých civilizací a jejich bezprostředních pokračovatelů se nemůže vzhledem k rozsahu území a časovému rozpětí mnoha tisíciletí zdaleka považovat za úplný. Bylo nutno vybírat pouze ty nejvýznamnější kultury a národy a u nich opět pouze některé jednotlivé příklady měst.

Takový postup s sebou nese velká rizika subjektivního výběru a přílišného zjednodušení. Přinejmenším však by uvedený stručný přehled mohl vyvolat zájem o případné hlubší poznání počátků vývoje stavby měst a urbanismu vůbec jak pokud se týká jejich teoretických základů, tak i rozsáhlých praktických realizací.

Možná navždy zůstane neobjasněným poznatek , že se s mnoha nejstaršími civilizacemi - na Blízkém Východě, v Indii, v Číně i na americkém kontinentě - setkáváme v době, kdy umějí stavět města s pravidelnými půdorysy, složitými vnitřními dispozicemi, výstavnými budovami a někdy dokonce s určitou technickou infrastrukturou. Pokud nepřijmeme tehdejší předpoklad, že to byl dar bohů, pak si musíme uvědomit, že musela předcházet staletí, během nichž si lidé tyto znalosti ověřovali a osvojovali.

Zdaleka ne úplné poznání však jistě postačuje k tomu, abychom si alespoň uvědomili, že právě ve starověku byly poprvé formulovány a většinou i v praxi uplatněny mnohé dodnes platné principy plánování a stavby měst. Je to o to úctyhodnější, že to bylo dílo národů, které opouštěly nomádský způsob života a poprvé v dějinách lidstva stály před úkolem vytvořit stálá sídla, která by byla účelně uspořádána, dobře sloužila svým obyvatelům, byla umístěna na vhodných místech a zároveň vyjadřovala i duchovní svět lidí a naplňovala jejich touhu po kráse.

tomu,
ověku
tněny
něst.
steré
lnách
sterá
svým
roven
jich

ČÁST II.

ANTIKA

*...nejdůležitější pak a nejkrásnější část
moudrosti je ta, která se týká spravování obcí
a domácností, jež se jmenuje rozumnost a
spravedlnost.*

Platón

*Stavíme města tak, aby ona mohla stavět
naše děti.*

Aristoteles

Antickými městy se přibližujeme k naší současnosti nejen co do času a prostoru, ale i pokud se týká jejich v mnohém doposud platných urbanistických koncepcí a principů. Zúžení časového i prostorového záběru ovšem nijak neusnadňuje zaznamenání velkého bohatství urbanistických představ, teorií i praktických realizací, které nám nabízí antický svět.

Pokud starověké civilizace vytvořily základní komponenty městských sídel, pak to byla antika, která tyto komponenty uspořádala do jednoznačných archetypálních vztahů a soustav, tvořících dodnes základ i nejmodernějšího urbanismu. Právě v současné době, kdy si znovu uvědomujeme nezastupitelné hodnoty tradičního města, má pro soudobou urbanistickou tvorbu antika mimořádný inspirativní význam.

V dějinách architektury se dosti často období antiky omezuje na antické Řecko a Řím. Je to jistě oprávněné z hlediska důležitosti těchto dvou ojedinělých klasických civilizací, z nichž zejména význam Řecka je zcela mimořádný.

Pohled na období antiky z hlediska vývoje urbanismu by však nebyl zdaleka úplný bez připomenutí antické Řecko předcházejících egejských kultur, zejména krétské a mykénské s jejich zcela specifickými sídly. Také počátky římského urbanismu - jak se stále více ukazuje - si nelze představit bez podnětů Etrusků, kteří stáli nejen u počátků mnoha nejstarších římských měst Apeninského poloostrova, ale i u zrodu římského urbanismu vůbec.

V závěrečné fázi antického světa nelze opomenout Byzantskou říši, jejíž hlavní město Konstantinopol je jedním z největších světových urbanistických jevů, při jehož tvorbě se výrazně účastnili Řekové a Římané.

8. Egejské kultury

Koncem 2.tis.př.n.l., došlo ve východním Středomoří k velkému stěhování národů a kmenů. Jejich tlak rozvrátil mnohé velké státní útvary, jako byla například říše Chetitů, avšak zároveň přivedl do prostoru kolem Egejského moře řecké kmeny, které zde po dobu více než tisíc let rozvíjely svou kulturu. Při svém vstupu na Peloponés narazili Řekové na stará mykénská centra, která postupně ovládli a uzavřeli tak dlouhou a významnou kapitolu vývoje egejského prostoru, předcházející vzniku a rozvoji jejich vlastní civilizace a kultury. Z pohledu vývoje urbanismu je nutno zaznamenat alespoň tři nejdůležitější kulturní okruhy, které reprezentuje město Trója na maloasijském pobřeží, krétský Knóssos a peloponéské Mykény.

TRÓJA

Nedaleko Dardanelské úžiny, na nevelkém návrší, nazývaném turecky Hisarlik, vystupujícím ze zvlněné krajiny nejblíže směrem k Dardanelám, existovalo již na počátku 3.tis. a možná dokonce již ve 4.tis. př.n.l. osídlení. 14B

Bylo odtud možno kontrolovat nebo alespoň sledovat námořní dopravu mezi Černým a Středozezemním mořem a zároveň i pozemní cesty mezi Asií a Evropou. Určitý odstup od mořského pobřeží chránil obyvatele před příliš překvapivými útoky námořních pirátů. Poloha nad úrodnou rovinou řeky Skamander zajišťovala dobré zásobování zemědělskými plodinami.

Bylo to prastaré osídlení, které v pol. 3.tis. př.n.l. zřejmě hrálo značnou úlohu při zpracování kovů, výrobě keramiky a obchodu. V první polovině 2.tis.př.n.l. zde již stálo dobře opevněné a výstavné město, k němuž patřila většina toho, co zde bylo vykopáno Schliemanem a jeho následovníky.

Archeologické nálezy zde vymezipily celkem 9 hlavních vrstev - od malé osady před 5 tisíci lety až po římské město s chrámem Athény, které existovalo ještě na počátku našeho

letopočtu. Všechny tyto vrstvy se zdají dokazovat, že se vždy jednalo o organicky rostlý půdorys města, jehož hlavními znaky byl okruh hradeb, palácový megaron místního vládce na akropoli uprostřed a samozřejmě též sakrální stavby.

KNÓSSOS

17A

Ve střední době bronzové, v polovině 3.tis. př.n.l. se začala na Krétě rozvíjet významná civilizace, která dosáhla prvního vrcholu na počátku 2.tis. př.n.l. Značnou úlohu měly přitom specifické předpoklady ostrova Kréty s možnostmi obchodních i kulturních kontaktů s Orientem a Egyptem. Ostrov o délce 260km a s pohořími až 2 500m vysokými má strmé břehy, které měly značné obranné výhody, a zároveň nabízel na svém severním pobřeží několik zálivů pro přístavy.

U jednoho z těchto zálivů, situovaného právě v polovině ostrova, ve vzdálenosti 6km od pobřeží, na nevysokém návrší při důležité cestě napříč ostrovem a u dobrých pramenů vody, se rozvinulo centrum této kultury. Je to Knóssos, palácové město, označované též za první velkoměsto Středomoří. Odhaduje se, že mohlo mít až 80 000 obyvatel a dalších 20 000 žilo v nedalekém přístavním městě, kde se rozkládá dnešní Eraklion.

Podle dosavadních zjištění nebyl Knóssos, stejně jako 17C ostatní krétská města té doby, vůbec opevněn, z čehož lze usuzovat na mocenské postavení ostrova v době, kdy ovládal 17D celé východní Středomoří. Palácový komplex je velmi složitou stavbou, která mohla být Řeky považována za bájeslovný Labyrint. Jeho celková plocha je pouze něco přes 1,5ha, vstupuje se do něj od severu propylejemi přes sloupovou síň, přičemž hlavní prostory jsou seskupeny kolem nevelkého nádvoří o ploše 50x28m. Jedna z hlavních chodeb sloužila zřejmě pro procesí a navazovalo na ní monumentálně vyvinuté schodiště vedoucí do horního patra. Trůní sál nevelkého rozměru není v dispozici paláce nijak zvýrazněn. Palác byl vybaven vodovodem a kanalizací a měl záchody i koupelny.

Kromě knósského komplexu byla na Krétě nalezena další sídelní centra, která mají buď také formu menších palácových dispozic jako je FAISTOS, obchodních a řemeslných center s rozvinutou výrobou bronzových nástrojů, jako je ve východní části ostrova ležící GOURNIA, nebo přístavních měst, jako byl Knóssu sloužící ANONISOS s královskou celnicí, či přístav a královské sídlo kombinující ZAKROS orientovaný na jihovýchodním pobřeží směrem k Egyptu a Asii.

Všechny tyto ušlechtilé stavební soubory byly někdy kolem roku 1700 př.n.l. zničeny - snad zemětřesením - aby krátce poté v polovině 2.tis.př.n.l. prožily druhé období rozkvětu. Poznání osudů této skvělé kultury, vyznačující se překrásnými malbami a plastikami i skvělou keramikou, by bylo jistě hlubší, kdyby se podařilo rozluštit písmo dávných krétských obyvatel.

MYKÉNY

V historických spisech se někdy pro označení vývojového období, které předcházelo vlastní řecké kultuře používá označení krétsko-mykénská civilizace. Je možné, že to má oprávnění pro mnohé stránky těchto dvou kultur, avšak ztěžuje pro architekturu a urbanismus. Tam se projevy Kréty a Mykén liší tak zásadně, jako v málokterém případě.

Jestliže na Krétě stály příjemně působící palácové soubory lidského měřítka, otevřené do krajiny a vyjadřující jakousi pohodu, pak sídly mykénské kultury byly až neuvěřitelně opevněné výšinné hrady z těžkého kyklopského zdiva, působící ve srovnání s Krétou až pochmurně.

Mykény, hlavní centrum podle nich nazvané kultury, leží na návrší při východním břehu Peloponésu nedaleko zátoky Nauplion tak, aby mohly ovládat úrodnou nížinu Argolis a zároveň důležitou cestu do Korintu a dále do řeckého vnitrozemí.

Největšího rozkvětu dosáhla tato civilizace ve 14. a 13.stol. př.n.l., kdy bylo opevnění nejmohutnější a kdy byla zřejmě postavena nejčastěji připomínaná Lví brána a vybudovány šachtové hroby, proslavené Schliemanovými

nálezy bohatých pokladů. Opevněné jádro města působí dodnes především jako rozsáhlý hrad, uvnitř kterého je na nejvyšším místě ještě další opevněná citadela s vladařským palácem.

Mykénští vládci vybuodovali také sítě silnic, o nichž se soudí, že mohly sloužit především pro rychlý přesun bojových vozů. Na těchto základních spojnicích stály i další hrady, z nichž je nejznámější TIRYNS, považovaný za druhou rezidenci zdejších vladařů. Leží blíže k zátocce Argos a zaujímá úzké návrší o délce pouhých 300m. Právě u této sevřené dispozice je ještě zřetelnější složité opevnění, které ponechává uvnitř jen nevelký prostor.

18
D-F

* * *

Dva nejznámější městské hrady ovšem nevystihují tehdejší osídlení na území dnešního Řecka, kdy existovala i další centra obdobného významu a v Boiótii byl dokonce nalezen hrad, který je několikrát rozlehlejší, než mykénský. Do této doby patří i nejstarší fáze Athénské akropole. Mnohá z těchto výšinných hradišť využily pro sídla svých místních vladařů nově příšlé řecké kmeny, které pokračovaly v této tradici stavby hradů např. ve Spartě, Athénách, Korintu i na jimi osídlovaných ostrovech v Egejském moři.

9. Řekové

Řekové nejprve žili v nevelkých sídlišťích a pravděpodobně začali nejdříve budovat posvátné okrsky a chrámy pro svá nová božstva. Tím se vysvětluje i velký význam takových náboženských center jako jsou Delfy, Eleusis, Olympia nebo maloasijská Didyma i v době, kdy se již řecká města počítala na stovky.

V této době se Řekové seznamovali s kulturou a materiální úrovní Blízkého Východu i Egypta, inspirovali se jejich mytologickými představami, naučili se

mořeplavectví a osvojili si pravděpodobně od Feničanů hláskové písmo.

Od 8. stol. př.n.l. následovalo archaické období s prvými novostavbami chrámů, jejichž dispozice byla odvozena z předřeckého obytného domu - megaronu. Ve stejné době začíná neuvěřitelná exploze řecké městské kolonizace a skvělý rozvoj řecké kultury. Vrchol představuje klasické období 5. až 4. stol. př.n.l., po němž posléze následuje helenistické období, končící až před počátkem našeho letopočtu.

Z mnoha projevů klasického období je pro vývoj urbanismu nejdůležitější řecká kolonizace téměř celého pobřeží Středozemního a Černého moře od Heraklových sloupů na západě až po bájnou Kolchidu na východě. Z rostoucích nejstarších měst odplouvaly stále nové a nové skupiny osadníků. Vyhledávali na mořských cestách příhodné zátoky a přístaviště, aby u nich zakládali desítky nových měst. Byla to města tak rozmanitá, jako byla rozmanitá místa, na nichž byla zakládána. Zároveň však každé z nich mělo svou akropoli i agoru nebo i agory, své chrámy i stoje, své amfiteátry i hradby. Až na výjimky to byla města organicky rostlá, jejichž dispozice především vycházely z přírodních podmínek a účelových potřeb.

Pro sledování vývoje antického řeckého urbanismu jsou opět použity příklady jednotlivých měst, vybraných tak, aby charakterizovaly typické znaky plánování a stavby měst antického Řecka. Pro úplnost tohoto obrazu je nutno zaznamenat, že se ideálnímu uspořádání "polis" věnovali i nejvýznamnější řečtí filosofové, jako byl Platón nebo Aristoteles.

ATHÉNY

Athény nelze sice považovat za nejstarší řecké město, avšak právě v nich se projevilo to nejvýznamnější, čím antické Řecko přispělo do vývoje urbanismu. V Athénách se vytvořily základní urbanistické archetypy, jako neopominutelné komponenty města, tvořící doposud jeho základ

jak
nejv
Part
i di
zákl
nejv
měst
lids

V At
s Ak
pohř
a ob
k At
měst

komp
sous
- oc
kter
agór
chré

jedr
uměl
agór
symt

bylo
a vy
vyme
osta
vyje
spol

Nap
měst
zak

ničanů
období
byla
stejně
nizace
asické
leduje
našeho

jak po účelové, tak i po duchovní stránce. Tím nejvýznamnějším v Athénách je jejich Akropole s Propylejemi, Parthenonem i dalšími chrámy a stavbami, s opevněním i divadelními amfiteátry na svém úpatí. "Akropole" je základním urbanistickým archetypem, soustřeďujícím nejvýznamnější budovy obce, vytvářejícím stavební dominantu města, ale především symbolizujícím místo, kde se stýká lidské s božským.

20C
20B
22A-C

vývoj
celého
sloupů
oucích
kupiny
zátoky
měst.
ta, na
o svou
i, své
anicky
odních

16
A-

Druhým urbanistickým archetypem je tzv. "svatá cesta". V Athénách spojovala dávné kultovní centrum mystérií ELEUSIS s Akropolí. Vedla nejdůležitější městskou bránou, kolem pohřebního pole Kerameikos, přes Agoru jako společenské a obchodní centrum a dále strmě stoupala Propylejemi až k Athéninu chrámu na Akropolí. Zde proudil nejrušnější život města, zde kráčela náboženská procesí.

27A

u jsou
k, aby
měst
nutno
novali
n nebo

Na třetím místě mezi archetypálními urbanistickými komponenty lze jmenovat "městské centrum", agóru, na níž se soustřeďuje pozemský život obyvatel ve všech jeho aspektech - od demokratického rozhodování o věcech obce až po obchod, který byl právě v řeckých městech tak důležitým. Význam agóry byl vyjádřen v bohatství jejího vybavení, zahrnujícího chrámy, velké sloupové síně - stoi, terasy, místa pro jednání městské rady - (buleuteriony), a samozřejmě též uměleckou výzdobu např. sochami hrdinů. Zvláštní poslání agóry bylo zvýrazněno tím, že její plocha byla vymezena symbolickými kameny nazývanými horoi.

19B

město,
í, čím
ch se
jako
základ

19

Archetypální součástí Athén i každého řeckého města, bylo také "opevnění", které mělo nejen obrannou funkci a vyjadřovalo potřebu bezpečnosti, ale ve vyšším smyslu vymezovalo okrsek města s jeho určitou nadřazeností nad ostatním světem. S tím souvisí i samo "město" jako archetyp, vyjadřující specifické poslání těchto sídel pro lidskou společnost jako obraz a zhmotnění kosmické harmonie.

20A

Řekové byli ovšem zároveň velmi praktičtí lidé. Naplňování uvedených archetypálních komponent a vlastností města bylo uloženo spíše někde v podvědomí. V praktickém zakládání a výstavbě šlo o to, aby město mělo dobrý a snadno

hájitelný přístav, aby byla agóra dobře dostupnou a dostatečně dimenzovanou, aby byly hradby vedeny s využitím přirozeného terénu, aby město mělo veškeré nutné vybavení, včetně divadelních scén, stadiónů a gymnasií, aby bylo umístění města dobře vybráno z hlediska přírodních podmínek - s dostatkem vody, bez nebezpečí záplav, s úrodným zázemím, s využitím dobré orientace ke světovým stranám a s ochranou proti nepříznivým větrům.

Právě tyto vlastnosti byly ve svrchované míře naplněny u Athén a nesporně přispěly k rozvinutí jejich významu v antickém řeckém světě.

DELPHY

O dávnosti a důležitosti tohoto celořeckého kultovního a věšteckého centra svědčí, že bylo považováno za střed tehdejšího řeckého světa. Po celou dobu své existence Delfy svými věštbami řídily nebo alespoň ovlivňovaly většinu nejdůležitějších rozhodnutí - včetně výběru míst pro nově zakládaná řecká kolonizační města.

Z urbanistického hlediska představují Delfy jednu z nejkrásnějších prostorových kompozic, vloženou do strmého svahu posvátné hory Parnas s monumentálním výhledem do pláně, rozkládající se až ke Korintskému zálivu. Do tohoto prostředí jsou podél prudce v serpentinách stoupající posvátné cesty rozmístěny jednotlivé architektonické soubory a objekty, z nichž je nejdůležitějším posvátný okrsek, nazývaný v řeckých městech temenos.

Žádným popisem, plánem nebo schématem se doposud nikomu nepodařilo vystihnout a vyjádřit ojedinělou a jakoby mimořádně důmyslně a záměrně vytvořenou kompozici tohoto architektonického souboru. Také to je dokladem jedinečnosti Delf.

OLYMPIA

Podobně jako Delfy patří i Olympia k nejstarším osídleným místům řeckého poloostrova. Již někdy ve 12. stol. př.n.l., zde Dórové založili svatyni dvou největších božstev

- Dia a Héry, kolem nichž se vytvořil posvátný okrsek nazývaný Altis. Posvátné okrsky byly v Řecku zároveň významnými kulturními centry a uměleckými galeriemi, byly zdobeny množstvím soch božstev i vítězů her, setkávali se zde umělci i jejich výtvoři a odtud se šířila i jejich sláva.

Roku 776 př.n.l. se zde konaly prvé olympijské hry, 25BC které symbolizovaly nástup archaického období antického Řecka. Naopak zákaz helénských her roku 394 n.l. zbožným císařem Theodósiem I. Velikým na popud milánského biskupa, lze považovat za symbol konce antického světa.

M I L É T O S

Na maloasijském břehu egejského moře - na kamenitém návrší u zátoky Lathmos, tvořeném ústím říčky Meander - se rozkládalo město Milétos, které svým významem mohlo soupeřit s Athénami. Bylo bohatým přístavním městem, místem důležitých trhů a rodištěm či působištěm mnoha učenců, filosofů a umělců. Bylo z něj také kolonizováno několik desítek dceřinných řeckých měst ve Středomoří. Jižně od něj byla DIDYMA, nejposvátnější místo maloasijské části řeckého světa, s níž byl Milét spojen svatou cestou. Milét se postavil do čela povstání maloasijských měst proti Peršanům, které skončilo v roce 494 př.n.l. krutou porážkou řeckého loďstva právě v zátocce Lathmos, následovanou perským obsazením města a jeho zničením. Již roku 479 př.n.l. došlo k obnově města na pravidelném šachovnicovém půdorysu, vypracovaném Hippodamem z Milétu.

O významu města, jehož počet obyvatel se blížil ke 100 000, svědčí jeho rozměry cca 1800x1100m a dvě agóry, z nichž jedna měla rozlohu 300x150m a považovala se za největší v tehdejším antickém světě. Zajímavým a novým prvkem města bylo moderně koncipované nákupní centrum s nádvořími a arkádami, situované mezi obchodním přístavem a jižní agórou.

Město neztratilo svůj význam ani v helenistickém a římském období a ještě v době svého úpadku od

3.stol.n.l., kdy začal být jeho přístav zanášen pískem, se stalo v byzantském období biskupským sídlem.

Dnes lze na místě spatřit pouze zbytky amfiteátru a pozůstatky lázní z římského období v dosti smutné krajině daleko od mořského břehu.

E F E S O S

Prastaré osídlení na maloasijském břehu Egejského moře se vyvinulo ve svatyni bohyně Artemis, navazující na maloasijské kultury bohyně plodnosti. Chrám Artemision zde existoval od pol.1.tis. př.n.l. a řadil se mezi sedm divů antického světa.

Město těžilo ze své výhodné polohy u hluboké zátoky a stalo se jedním z východisek obchodních cest, směřujících do Anatolie a dále do asijského vnitrozemí. Vyznačuje se typickým rostlým půdorysem podél stoupající cesty, u níž jsou rozloženy dvě agóry - jedna při horním vstupu do města a druhá dole u přístavu. Neztratilo význam ani v helenistickém, římském - kdy bylo dokonce nazýváno prvním a největším v Asii a obohaceno o mnohé stavby i pravidelně komponované prostory, a ani v byzantském období. Stejně jako u Milétu byl jeho rozvoj postupně omezován zanášením přístavu.

P R I E N E

Kromě Milétu existovala u ústí řeky Meander ještě další dvě města. Byla to **MAGNESIA**, nejstarší město v tomto místě, které zcela zmizelo pod říčními nánosy. Třetím bylo město Priene, ležící na pravém břehu řeky Meander na strmém jižním úpatí hory Mykale.

V současné době patří Priene mezi nejlépe uchovaná antická řecká města z těch, která byla postavena na základě pravidelného šachovnicového půdorysu. Rozkládá se pod vysoko položenou akropolí celkem na čtyřech terasách, přičemž výškový rozdíl mezi akropolí a stadiónem činí asi 100m. Má 7 ulic vedených po vrstevnicích v západovýchodním směru a majících šířku kolem 7m, které jsou příčně protínány

15 uličkami širokými 4m a překonávajícími pomocí schodů výškový rozdíl v severojižním směru. Jsou tak vymezeny nevelké bloky o rozměru 50x35m a v každém z nich jsou 4 domy. Mělo dostatek pitné vody, uchovávané ve 3 nádržích a rozváděné keramickým potrubím pod dlážděnými ulicemi, kde byla také vedena kanalizace.

Při vykopávkách byly nalezeny hradby se 4 branami, agóra o rozloze 128x95m se stoou, buleuterion jako shromaždiště městské rady, gymnázium a stadión, amfiteátr, chrám Athénin a dále v samostatném okrsku na východním okraji chrám Diův.

Ř E Č T Í M Y S L I T E L É

Antická řecká literatura, filosofie i od filosofie se 21AB později oddělující další vědní obory, věnovaly téměř vždy značnou pozornost lidským sídlům. Toto téma je zajímalo z mnoha hledisek. Hlavním tématem pro řecké filosofy bylo uspořádání obce - polis - s hlediska její správy, účasti občanů na správě obce, nejvhodnějšího počtu obyvatel, vztahů města a jeho zázemí, určování staveníšť pro jednotlivé městské budovy atd.

Téměř u každého antického řeckého filosofa nalezneme 23BC určité úvahy a vyjádření, která se týkají měst. V pozdním období počet takových textů roste o spisy věnované lékařství nebo mechanickým naukám, v nichž se také obvykle hovořilo o městech.

Platón (427-347 př.n.l.) vyjádřil ve svých spisech pravidla uspořádání městského života, avšak velmi konzervativně si představoval, že ideální obcí je pouze ta, která se zabývá zemědělstvím. Naopak vše to, na čem byl založen rozmach antického Řecka - mořeplavbu, obchod, rozvoj řemesel, růst populace i peněžní hospodářství - považoval za zdroje obtíží.

Obecně nejznámějším je Platónovo vyprávění o ATLANTIDĚ, vložené do dialogů Timaios a zvláště Kritias, které je považováno za nejstarší utopický spis. Popisuje v něm vlastně ideální městský stát, který je izolován na ostrově

a navíc ještě opevněn. Dovídáme se jaké v Atlantidě stavěli domy i jak vypadalo královské sídlo na akropoli.

Mnohem konkrétněji se o městských obcích a jejich uspořádání vyjadřoval **Aristoteles** (384-322 př.n.l.). Zvláště v jeho spise "*Politika*" nalezneme zásady výběru místa pro města, jejich vnitřního uspořádání, řešení městských prostorů, umístování chrámů i veřejných budov.

Aristoteles doporučuje kombinaci pravidelné a nepravidelné městské dispozice, soudí, že hradby by měly být městu nejen k obraně, ale i k ozdobě, a popisuje nejvhodnější umístění veřejných budov. Svůj podrobný výklad nejlepšího uspořádání města však končí dodnes platným povzdechem: "*Ale nyní není nutno zdržovati se podrobným rozborem a výkladem takových věcí. Neboť není nesnadno takové věci vymyslet, spíše je nesnadno provést je ...*" - což asi dnes platí ještě více, než ve starém Řecku.

Řecký lékař a filosof **Hippokratés** (asi 460-370 př.n.l.) byl spolu se svými žáky pravděpodobně autorem spisu "*O ovzduších, vodách a místech*", v němž nalezneme mnoho zajímavých vyjádření, týkající se zdravotních podmínek ve městech.

Říká například, že "*nemá týchž vlivů město, jež leží proti severnímu větru, jako město jež položeno je proti jižnímu, aniž to jež na východ a které na západ....*" přičemž "*ta města, jež leží proti východu slunce jsou přirozenou měrou zdravější těch, která prostírají se více k severu nebo jihu*".

Římský Vitruvius připomíná jako jednoho ze svých předchůdců **Filóna Byzantského** (asi 283-221 př.n.l.), nazývaného též Athénský, který napsal jen ve zlomcích dochovaný "*Přehled mechaniky*" a asi také spis "*O úměrnosti chrámů*". Byl jedním z prvních představitelů profese vojenských inženýrů, kteří měli tak významnou úlohu při plánování měst jak v antickém Římě, tak i později v renesanci.

Kromě velkých myslitelů, jako byl Platón nebo Aristoteles, vstoupil do světového vývoje urbanismu

Hippo

kriti

milét

rozko

pravi

ale

Perik

V tom

město

rozbo

i ozt

A L E

(356-

tažer

k vro

za ce

zemře

zniče

nazva

v de

neby

bohu

zákla

lemov

před

svobo

otrol

kter

" Vš

leží

vesn

civi

Hippodamos z Milétu, o kterém víme především z velmi kritické Aristotelovy poznámky. Hippodamos byl pravděpodobně milétským občanem, který byl po roce 479 př.n.l. po perském rozkotání města pověřen jeho obnovou. Je považován za autora pravidelného šachovnicového půdorysu nejenom tohoto města, ale i měst dalších. Kolem roku 450 př.n.l. byl pozván Periklem do Athén, aby založil přístavní město **PIREUS**. V tomtéž desetiletí byl snad požádán o obdobný návrh i pro město **THURIOI**, založené z Periklova podnětu r.444 na místě rozbořené **SYBARIDY** v jižní Itálii.

Dodnes se používá pro šachovnicový půdorys měst i označení "hippodamický".

ALEXANDR VELIKÝ

Své místo ve vývoji urbanismu si Alexandr Veliký (356-323 př.n.l.) nezasloužil počtem měst, která při svých taženích zničil, ale založením desítek měst, patřících k vrcholům antického urbanismu. V Babylonu, který vyhlásil za centrum své světové říše a kde nakonec roku 323 př.n.l. zemřel, přikázal obnovit chrám a zikkurat boha Marduka, zničené Peršany. Uvádí se, že celkem založil 70 měst nazvaných jeho jménem, z nichž je nejslavnější **ALEXANDRIE** 30H v deltě Nilu, jejíž poloha se uváděla "u Egypta", protože to nebylo egyptské město, ale řecká polis. Nezachovalo se bohužel téměř nic z původního stavu tohoto města, jehož základní kompozice dvou vzájemně kolmých hlavních ulic lemovaných sloupy, s náměstím Alexandra Velikého uprostřed, předjímala pozdější římské dispozice.

Na počátku našeho letopočtu měla Alexandrie asi 300 000 svobodných občanů, kterým sloužily další desetitisíce otroků. Ještě Alexandr zde založil budoucí slavnou knihovnu, která měla 700 000 svazků. Na papyru z 1.stol.n.l. se píše: "Všechna města jsou městy jen ve vztahu k území, v němž leží. Při porovnání s Alexandrií jsou však všechna jen vesnicemi, protože Alexandrie je městem celého civilizovaného světa".

Jako autor projektu Alexandrie bývá uváděn v některých pramenech Alexandrův hlavní architektonický rádce **Deinokratés**, o kterém se zmiňuje i Vitruvius. Tento architekt navrhl Alexandrovi vytesat z hory Athós jeho podobu tak, aby se kolos zrcadlil v mořské hladině. Na levé ruce mělo stát město pro 10 000 obyvatel a v pravé ruce měla tato gigantická Alexandrova socha držet číši, z níž by vytékaly veškeré vody tohoto pohoří.

Budování výstavných měst pokračovalo i v následnických státech Alexandrovy říše. Byla to vesměs města se zajímavými pravidelnými půdorysy jako je např. na kříži hlavních os založená **NIKÉA**, popsaná ve Strabónově Geografii, **ANTIOCHIE**, založená Antiochem 200 let př.n.l. na pravidelném kruhovém půdorysu. Jako pevnost na místě, kde důležitá karavanní cesta přecházela brodem přes Eufrat, bylo založeno město **DURA-EURÓPOS**, opět s pravidelným půdorysem. Seleukos I. jako diadoch největší následnické říše založil na obchodní cestě napříč Malou Asii celý řetězec měst.

P E R G A M O N

V helenistickém období se dočkala rozvoje i mnohá města řeckých kmenů kolem Egejského moře. Mezi nejkrásnější z nich patří Pergamon, v letech 283 -133 př.n.l. centrum bohatého království. Vyznačuje se jak velkorysou monumentalitou staveb, tak i impozantní koncepcí, vrcholící mohutnou akropolí, jejíž oltář je nyní v berlínském muzeu. Město mělo všechny nezbytné veřejné budovy, z nichž působí nejimpozantněji ve svahu akropole umístěný velkolepý amfiteátr. Bylo dokonale vybaveno, mělo 2 agóry, 3 gymnázia a bohatou knihovnu, druhou největší po Alexandrijské. Město mělo také kanalizaci a ulice byly dlážděny. Pozoruhodným byl jeho tlakový vodovod, přivádějící vodu ze vzdálenosti 40km přes rozsáhlou rovinu a schopný vytlačit ji do cisterny na 160m vysoké akropoli.

Město bylo spojeno svatou cestou s **ASKLEPEIONEM** - náboženským a léčebným centrem, nazvaným podle mytologického boha lékařství. Působil zde ve 2.stol.n.l.

řecký
stal
hlavn
z nej

zaují
přine
a arc
jak c
založ

např
Byli
vyhov
vytvo
obec
i arc

typo
kult
léče
a př
měst

posl
slov
soch

přír
vyvo
míst
s te

31A

31
B-F

řecký lékař a filosof a pergamský rodák Galénos, který se stal osobním lékařem Marca Aurélie. V římské době bylo hlavním městem celé provincie Ásie a zároveň jedním z nejvýznamnějších léčebných center.

* * *

Ve vývoji světového a zvláště Evropského urbanismu zauímají řecká města mimořádnou pozici již proto, že přinesla do evropského prostoru mnohé urbanistické koncepce a archetypy, které se zrodily na Blízkém Východě. Platí to jak o zákonitostech utváření měst rostlých, tak i o městech, založených na principu základních geometrických tvarů.

Řekové dokázali pochopit, plně využít a novým obsahem naplnit celý do té doby probíhající vývoj městské formy. Byli prvými, kteří hledali takové uspořádání města, které by vyhovovalo demokratické společnosti, pro jejíž instituce vytvořili základní druhy staveb. Právě v Řecku se město či obec stalo předmětem zájmu filosofů, lékařů, učenců i architektů.

U antických řeckých měst se zřetelně projevuje jejich typologická diferenciaci, svou specifickou tvář mají kultovní centra, přístavy, centra městských států, pevnosti, léčebná centra, věštírny apod. Setkáváme se jak s rozvojem a přestavbou měst existujících, tak i se zakládáním stovek měst nových.

Současně s pochopením a rozvinutím společenského poslání města, byla řecká města sama o sobě v plném smyslu slova též uměleckými díly. Dalšími skvělými zvláště sochařskými díly byla ozdobena.

K tomuto působení přispívalo i důmyslné využití přírodních podmínek a zapojení do krajiny, i když to bylo vyvoláno především praktickými potřebami výběru vhodných míst pro města a jejich akropole i vedením hradeb v souladu s terénem.

10. E t r u s k o v é

Ve srovnání s časově souběžnou řeckou civilizací i s následnou civilizací Římské říše by bylo možno považovat několik století trvající existenci Etrusků za nepřiliš důležitou.

Existuje mnoho různých hypotéz o jejich původu a tak snad jen mnohé důležité zeměpisné názvy připomínají jejich existenci. Podle jejich řeckého názvu Tyrhénoi se dodnes nazývá Tyrhénské moře, podle názvu latinského Tusci se dodnes nazývá Toskánskem prostor, v němž především žili. Původní etruské názvy se v latinizované podobě skrývají jak v pojmenování Adriatického moře, tak i v jménech měst Bologna, Rimini, Ravenna, Modena, Milán i Marzabotto. Etruskové se významně podíleli na vzniku Říma a soudí se, že spolu s dalšími Apeninský poloostrov obývajícími kmeny celý tento prostor urbanizovali dříve, než se ho zmocnili Římané. Nejvíce měst založili při západním pobřeží Apeninského poloostrova, což zřejmě vysvětluje, proč tam nezakládali žádná města Řekové. Svá města umísťovali Etruskové v určitém odstupu od pobřeží, dosti často u nalezišť železných i jiných rud, a zároveň dbali na to, aby každé město mělo příhodný přístav.

Své místo ve vývoji urbanismu si Etruskové zaslouží zejména proto, že byli vynikajícími architekty a inženýry, že se zabývali kultivací krajin, budováním kanálů, tunelů i odvodňovacích zařízení, stavěli silnice i mosty. Uvádí se, že **MARZABOTTO** mělo v etruské době pravidelný šachovnicový půdorys s ulicemi až 15m širokými a s akropolí. Soudí se, že jejich města mohla mít 25 až 50 tisíc obyvatel.

Způsob zakládání měst, ovlivněný velkým smyslem Etrusků pro náboženské, věštecké a magické obřady, od nich převzali Římané a nazývali jej proto "etruský rítus". Spočíval v určení posvátného středu města, který pak nazývali Řekové "mundus". Okrsek města byl vymezen vyoráním brázdy, symbolizující následně stavěné opevnění. Půdorysy etruských měst byly většinou organicky rostlé. Pravidelná založení

měla c
pro st
Uvádí
skláda
a vlas
centra
předs
nábož
ně ob

Ř Í M

osídl
také
sídli
dnešn

dali
město
vynoř
že i
výraz

města
př.n.
inžen
odvod
polož
byla
která
antic

města
Říma
a HBI
schoj

měla dvě hlavní osy - severojižní a západovýchodní, což také pro stavbu svých měst a vojenských táborů převzali Římané. Uvádí se, že podle náboženských předpisů se etruská města skládala ze tří hlavních částí: akropole, nekropole a vlastního města.

Obdobně jako u Řeků, neexistoval ani u Etrusků žádný centrálně řízený stát. Byl to pouze spolek měst, jejichž představitelé se jednou ročně scházeli v posvátném háji náboženského centra **VOLSINII** (dnešní Bolsena), majícího pro ně obdobný význam jako Delfy pro města řecká.

Ř Í M

Již od 10.stol. př.n.l. byl prostor pozdějšího Říma osídlen několika kmeny a asi v 8.stol. př.n.l. sem pronikli také Etruskové. V polovině téhož století splynula všechna sídliště do sídelního útvaru, který se stal předchůdcem dnešního Říma.

V tomto období měli významnou úlohu Etruskové, kteří dali Římu prvou královskou dynastii Tarquiniů a ovládali město až zhruba do roku 500 př.n.l. V 6.stol. př.n.l. se vynořuje název etruského královského města **RUMA** a je možné, že i legendární a dosud neobjevená "Roma Quadrata" byla výrazem etruských obřadů.

Ještě do etruského období patří prvé 8km dlouhé hradby města, stejně jako založení fóra, které dal kolem roku 575 př.n.l. etruský král poprvé vydláždit. Své vynikající inženýrské schopnosti projeví Etruskové v Římě výstavbou odvodňovacího systému, který byl nezbytný zejména pro níže položené bažinaté pozemky. Základem odvodňovací soustavy byla mohutná hlavní stoka, Římany nazvaná "Cloaca maxima", která postačovala i pro pozdější několikanásobně větší antické město.

O mimořádném talentu Etrusků pro vyhledávání míst pro města svědčí, že etruský původ mají i významná města v okolí Říma jako je **TUSCULUM**, nebo **PALESTRINA**, stejně jako **POMPEJE** a **HERCULANEUM**. Lze soudit, že za to vděčili nejenom magickým schopnostem svých kněží, ale že museli mít velmi dobré

znalosti nejen o vlivu přírodních podmínek, ale také o vhodnosti jednotlivých lokalit z hledisek hospodářských.

* * *

Lze jen litovat, že se o Etruscích, kteří se vynořili na dějinnou scénu v první polovině 1. tisíciletí př.n.l. jen na několik století, ví tak málo. Ze skromných poznatků lze právem usuzovat, že byli všestranně talentovaní a že stáli u základů osídlení, na které navázali Římané. Ti jim možná vděčí za více, než se doposud soudí - alespoň pokud se týká zakládání měst a inženýrských staveb a konstrukcí.

11. Ř í m a n é

Říše římská, která existovala tisíc let, se vyvinula od nepříliš významného městského státu na Apeninském ostrově až k světovému impériu. Zaujímal všechny země na březích Středozemního moře a sahala na severozápad až do Británie a na východ až ke Kaspickému moři a Perskému zálivu.

V učebním textu, věnovaném vývoji urbanismu, nelze ani naznačit složité dějiny Římské říše a připomenout všechna její města. Jsou to stovky měst a navíc ještě početné vojenské tábory a pevnosti, propojené 80 000 km silnic s hostinci a strážními stanovišti. Tím překvapivější je, že městské osídlení Římské říše vlastně vystačilo s třemi základními typy měst.

Na prvním místě to byl sám Řím, jako hlavní město říše a zároveň světová metropole, jehož pozice v celé říši byla naprosto mimořádná.

Druhou skupinu tvořila města, která existovala často již po mnohá staletí v zemích, které byly tak či onak k říši připojeny. Ve většině trvalejších součástí říše Římané pouze doplňovali nezbytné pevnosti a vojenské posádky. Platí to o Itálii i o všech zemích směrem na východ, které byly osídleny Řeky nebo patřily dávným civilizacím severní Afriky

ale také
ěských.

vynořili
n.l. jen
atků lze
že stáli
im možná
l se týká

inula od 3.
strově až C
březích
Británie

elze ani
všechna
početné
silnic
í je, že
s třemi

sto říše
iši byla

la často
k k říši
né pouze
Platí to
eré byly
í Afriky

a Blízkého Východu - Egyptu, Mezopotámii apod. Také na severním africkém pobřeží i na pobřeží dnešní Francie a Španělska existovaly buď řecké městské kolonie nebo města Féničanů, z nichž je svým tragickým osudem nejznámější **KARTÁGO**. Naprostá většina z měst obsazených zemí byla ponechána a začleněna do složité hierarchie městských center Římské říše. V souladu s postavením města probíhala výstavba veřejných budov a zařízení jako byly lázně, vodovody, fóra, správní budovy, cirkusy atd., na něž byli Římané zvyklí.

① Třetí skupinu tvoří nově založená města. U nich Římané neuvěřitelně uplatňovali stále stejný jednoduchý "typizovaný" půdorys "castra". Jeho dispozice se používala jak pro malé pevnůstky, tak i pro významnější nová města, z nichž byl největším dnešní Trier na řece Mosele, tehdy nazývaný Augusta Treverorum. Také města Lambesis a Timgad v severní Africe byla vlastně jen zvětšenými a architektonicky zušlechtěnými castris.

Římská města vstoupila do vývoje urbanismu do té doby nebývalou úrovní technického inženýrského vybavení a novými typologickými skupinami budov, při jejichž stavbě uplatnili do té doby neznámé stavební materiály - jako je cement - a konstrukce, jako je oblouk a klenba.

Ř Í M

Prostor na kterém se rozkládal antický Řím, ležel na pravém břehu Tibery asi 25km od jejího ústí do Tyrhenského moře. Velmi charakteristickým pro toto území bylo sedm pahorků - Palatin, Kapitol, Esquilin, Quirinal, Viminál, Saelius a Aventin. Na nich byla nejstarší zemědělská sídla a každý z těchto pahorků měl v dalším vývoji svůj svébytný význam i osud.

V prvém období (byl) pravděpodobně pro osídlení nejvhodnějším pahorek palatinský. Na jeho úpatí mezi ním a Kapitolem vzniklo již v etruském období nejstarší tržní místo, pozdější Forum Romanum. K tomuto základnímu uzlu města se sbíhaly dávné cesty, jejichž počet stoupal spolu s růstem a významem města.

32B

Dispozice antického Říma má typické znaky organicky 100
rostlého půdorysu, do něhož byly vkládány jednotlivé
společensky významné budovy. Tím podivuhodnější je, že
město, které dosáhlo snad až 1 milionu obyvatel, dokázalo,
především díky významným inženýrským stavbám, zvládnout
složité problémy svého provozu.

Z prvního období republikánského Říma se nedochovaly
téměř žádné stavební doklady a vše, co v tomto městě
z antické doby existuje, pochází z pozdějšího období
císařského. V něm mělo město uvnitř Aureliánových hradeb
z let 272-280 n.l. rozlohu téměř 1390ha, z čehož zaujímalo
obytné zastavění 970ha, t.j. 70% tohoto území. Převážně úzké
ulice naproti tomu zaujímaly pouhých 10%, veřejné budovy
6%, zahrady 7% a zbytek připadal na Martovo pole, sklady
a další plochy.

Tehdejší Římané bydleli v domech velmi rozdílné úrovně.
Jen bohatí a mocní si mohli stavět paláce se zahradami, pro
které volili převážně klimaticky příznivější návrší. Kromě
toho měli ještě v římském okolí pro letní pobyt vily se
zahradami. Nepříliš četnými byly ve městě individuální
přízemní domy, obvykle s impluviem a peristylem.

Většina obyvatel milionového města se musela spokojit
s bydlením ve vícepatrových domech, nazývaných "insulae",
které byly prvním předobrazem dnešních činžovních domů.
V přízemí byly řemeslnické dílny, sklady, obchody
i hostince. Již od 1.stol. př.n.l. měly domy stěny
z cementového zdiva s cihelným obkladem a bez omítky. Tyto
domy měly 3 - 6 pater, což vedlo k nadměrným hustotám
a hygienickým závadám, takže někteří císařové zakazovali
překročení určitých výšek objektů. Za Oktaviána Augusta to
bylo něco přes 20m a za Trajána méně než 18m.

Podle údajů z pozdní doby 4.stol.n.l. bylo v Římě 1790
domů obydlených pouze jednou rodinou nebo snad rodem.
Naproti tomu bylo ve městě přes 46 000 vícepatrových
"nájemných domů" - insulí. Za předpokladu cca 1 milionu
obyvatel to představuje - včetně paláců se zahradami
a rodinných domů se samostatnými pozemky - hustotu přes

1000 obyvatel na hektar. Jak uvádějí antičtí autoři, trpělo město požáry a sesuvy domů, mělo již tehdy určité požární předpisy a značně velký požární sbor, rozčleněný pro 14 obvodů.

Snaha o co největší využití území vedla k tomu, že se domy stavěly na jakémkoliv volném místě i podél Tibery a na ostrovech, kde pravidelně trpěly záplavami. Pouze Palatin a fóra byly z požárních důvodů odděleny od běžného zastavění vysokou zdí, avšak jinak se vícepatrové domy tlačily i mezi veřejné budovy, kolem Kapitolu, Pantheonu a všude jinde.

Společenským i prostorovým těžištěm Říma byla fóra mající původně obdobný účel tržního prostoru a shromaždiště občanů jako řecké agóry. Postupně však se římská fóra na rozdíl od agór měnila v prostory, vyjadřující moc a význam státu a jeho vladařů.

Nejstarším bylo Forum Romanum mezi Kapitolem a Palatinem, o rozloze zhruba 400x200m, z něhož kromě ulic vybíhala i Via Sacra - Svatá cesta. Julius Caesar postavil v sousedství Forum Julium a posléze další významní vladaři obohatili soustavu centrálních prostorů svými fóry - Augustovým, Vespasiánovým, Nervovým. Vyvrcholení představovalo Trajánovo fórum z počátku našeho letopočtu, zaujímající prostor o délce 300m, kde byl původní účel potlačen a přetvořen v apotheosu císaře a jeho vítězství. V sousedství bylo ještě z republikánské doby t.zv. Martovo pole, využívané pro sněmy, závody, hry a další shromáždění. Jednotlivá fóra na sebe navazují v podstatě v pravoúhlé soustavě, ale ve vlastní kompozici na sebe příliš nereagují.

Kolem fór se soustřeďovaly nejvýznamnější veřejné budovy - pro shromáždění sloužící baziliky, několikrát přestavovaná radnice, chrámy, vítězné oblouky a sloupy, sochy, kolonády, úřední budovy a jejich archivy atd. U Trajánova fóra s jeho prestižním posláním byly pro obchod vymezeny zvláštní polokruhové kryté tržnice, které nerušily ústřední prostor.

Řím oplýval množstvím i rozmanitostí veřejných budov a zařízení. Nejznámější z nich je mohutné Kolosseum,

monumentální chrám všech bohů - Pantheon, Domiciánův cirkus, jehož půdorys se stal základem barokní Piazza Navona, a Hadriánovo mauzoleum, které je tak mohutné, že mohlo být později přetvořeno na Andělský hrad. Překvapivě velké stavební soubory představovaly lázně, tzv. "císařské thermy" - Neronovy, Titovy, Trajánovy, Caracalloy a Diokleciánovy.

Do závěrečné fáze antického Říma patří období Konstantinovy vlády, přinášející do města prvé křesťanské stavby chrámů a baptistérií.

Ze 4.stol.n.l. se zachoval registr římských staveb, který uvádí 28 knihoven, 6 obelisků, 8 mostů, 11 fór, 10 bazilik, 11 veřejných a 856 soukromých lázní, 18 akvaduktů, 9 cirkusů a divadel, 2 triumfální oblouky, 15 kašen, 22 jezdeckých soch, množství pomníků, z nichž bylo 80 pozlaceno a 74 provedeno ze slonové kosti, 36 vítězných oblouků a dále 290 špýcharů a skladů, 254 pekáren, několik kasáren vojáků, policie a hasičů a ještě 46 veřejných domů.

Uliční síť navazovala na základní radiální cesty, spojující Řím s ostatními částmi říše. Uvnitř města byla nejvýznamnější Via Sacra - Svatá cesta - od svahu Palatinu ke Kapitolu, ozdobená Titovým obloukem, obklopená významnými stavbami a určená pro náboženská i jiná procesí.

Stavby antického Říma se vyznačovaly nejen svou architektonickou působivostí a dispoziční účelností, ale také - a možná i především - svou konstrukční vyspělostí. To platí o monumentálních veřejných budovách, o hradbách, ale především o vodovodech.

Římané nebyli historicky prvními staviteli vodovodů. Dochovaly se zprávy např. o vodovodech v Mezopotámii a známy jsou také řecké vodovody, které však byly vedeny jen po terénu a měly malou kapacitu. Naproti tomu římské vodovody - a to především pro vlastní Řím - představovaly mohutná zařízení, přivádějící např. ve vrcholném období Říma přes 1000 litrů na osobu denně, což umožňovalo existenci monumentálních fontán, zásobování nesčetných lázní a soukromých domů, zalévání zahrad a dokonce i mytí ulic. Tyto vodovody se začaly stavět od konce 4.stol.př.n.l.

a v císařském období 3.stol. měl již Řím 13 vodovodů o celkové délce přes 500km, přičemž 4 vodovody překonávaly vzdálenost přes 90km. Jejich součástí byly známé mostní aquadukty - také uvnitř města, z nichž některé byly vysoké až 30m. Součástí vodovodního systému byly rozlehlé vodojemy na návrších, které byly pečlivě omítány a trvale se dozíralo na jejich čistotu.

Není náhodou, že jedním z nejzřetelnějších projevů pozdějšího úpadku Říma bylo zničení jeho vodovodů.

C A S T R U M

36A

Města římské říše byla nejrůznějšího původu, stáří i půdorysu, města na návrších i v údolích, ve vnitrozemí i na pobřežích moří. Přinesla si do římské doby své vlastní tradice a stavby, avšak v římské říši se dříve či později podřídila jednotnému obrazu, jehož základem byly charakteristické stavby - fóra, chrámy, baziliky, cirkvy a divadla, knihovny, veřejné a soukromé lázně, kašny, kasárny, špýchary a sklady a v těch výstavnějších a důležitějších i paláce místodržících a místní šlechty, triumfální oblouky a sloupy, kolonády a sochy. K obrazu města patřily samozřejmě hradby s věžemi a branami a aquadukty se svými vznosnými mosty.

Tam, kde dřívější městská centra neexistovala a bylo nutno upevnit správu i možnosti obrany, používali Římané jeden jednoduchý dispoziční typ, kterým bylo "castrum" - původně vojenský tábor. Jeho půdorysné stopy lze dodnes najít v historických jádrech Kolína nad Rýnem, Paříže, Vídně, Trieru, Augsburgu, Boloně, Florencie, Aosty i mnoha dalších měst.

Základem klasického tvaru castra byly dvě na sebe kolmé osy hlavních ulic - od severu k jihu v "ose světa" probíhající ulice Cardo, a od východu na západ "běh slunce sledující" ulice Decumanus. Původ této dispozice je zřejmě na Blízkém Východě a byl snad zprostředkován Etrusky nebo helenistickým Řeckem. V římské říši je to již vytríbená dispozice, která se musela předtím někde vyvíjet.

Castra byla ve svých počátcích opevněnými vojenskými 37A3
tábory, u nichž bylo základem dispozice rozložení objektů
pro velitele a jednotlivé oddíly, přičemž se vůbec
nepočítalo s civilním obyvatelstvem. Tatáž dispozice se
začala uplatňovat pro civilní města, v nichž na křížení
hlavních os ležela fóra s veřejnými budovami. U velkých
městských dispozic mohlo být křížení hlavních os potlačeno
ve prospěch šachovnicového půdorysu, nebo naopak byly hlavní 38C
osy zdůrazněny kolonádami, vítěznými oblouky a branami.
Jednoduchá šachovnice se uplatňovala také při rozšiřování
měst, Průměrná rozloha castr se pohybovala kolem 10-20
hektarů. Tuto velikost překračovala jen důležitá centra, 36D
nově zakládaná v dobytých nebo vazalských územích. Obdobně
jako za Alexandra Velikého bylo založeno mnoho Alexandrií,
mělo nyní mnoho měst přídomek Augusta, připomínající
zakladatelskou úlohu císařů.

Typickým castrum s rozlohou 40ha byla **AUGUSTA PRAETORIA** 36E
SALASSORUM (dnešní Aosta), pevnost na úpatí Alp, založená
roku 25 př.n.l. pod průsmykem sv. Bernarda a osídlena 3000
vysloužilými legionáři včetně jejich rodin. Mimořádnou byla
rozloha města **AUGUSTA TREVERORUM** (dnešní Trier), které 37C
vyrostlo na šachovnicovém půdorysu z původních 48ha až na
280ha. Považuje se za největší římské město v západní
Evropě, bylo hlavním městem Galie a byl tu postaven
i císařský palác, z něhož krátce vládl celé říši Konstantin.

Charakteristickým římským městem jsou **POMPEJE**, 35
zaujímající plochu 660ha a až v nové době osvobozované ze
sopečného popela, vyhraněného na město Vesuvem roku 79 n.l.
Měly divadlo pro 5000 diváků, kryté divadlo pro 1500
návštěvníků a navíc amfiteátr s 20 000 místy. Vykopávky 35A
umožnily poznat pod popelem dochované atriové domy s jejich
výzdobou a vybavením, stejně jako všechny stavby - fórum,
chrámy, tržiště a veřejné budovy, charakteristické pro
důležité obchodní centrum a letní sídlo bohatých Římanů.

V severní Africe je nejznámější **COLONIA MARCIANA** 38
TRAIANA THAMUGADI (dnešní Timgad) s přesným šachovnicovým 38C
půdorysem původního jádra o rozloze 120ha. Město bylo
zak

určeno jednak pro vojenské vysloužilce, avšak zároveň sloužilo jako zábavní centrum pro 3.legii, působící v severní Africe. Dalším severoafrickým městem bylo **LAMBAESIS** v dnešním Alžírsku, ležící ve strategické pozici na křížení cest podél pobřeží a do vnitrozemí. Byla to především vojenská garnisona a zároveň sídlo štábu 3.legie. Je nejlépe zachovaným římským táborem o rozloze 10ha, obklopeným rozsáhlejším civilním osídlením. 38G

Jedno z největších založení západního Středomoří je **IOL-CAESAREA** (dnešní alžírský Cherchet). Největší rozkvět doznalo toto přístavní město za numidského krále Juby II., který zvolil název města na počest římského císaře. Město o rozloze 370ha s mnoha významnými stavbami se nazývalo také Caesarea Mauretánská na rozdíl od Caesarei založené Herodesem v Palestině.

Na Blízkém Východě je kromě dodnes působivého hlavního náboženského centra východních provincií - **BAALBEKU** - nejznámější město **PALMÝRA** v dnešní Sýrii. Patří jako důležité obchodní centrum mezi nejstarší města v této části světa, jejíž vztah k Římu byl poměrně volný. 38DE 38F

VITRUVIUS

Jediným spisem o architektuře, který se zachoval z antické doby je "Deset knih o architektuře", jejichž autorem je Vitruvius. Zatím shromážděné znalosti o tomto autorovi naznačují, že své dílo napsal nejspíše na sklonku svého života za vlády císaře Augusta někdy před počátkem našeho letopočtu.

Vitruvius sám uvádí, že čerpal ze spisů svých předchůdců, přičemž se soudí, že to mohly být nejspíše různé řecké prameny, které se nám nedochovaly. Autor chtěl podat určitý souhrn tehdejších vědomostí. Teorie u něj zaujímá velmi málo místa a jeho dílo je především učebnicí pozemního a inženýrského stavitelství.

V první "knize" - to znamená na prvním svitku celého díla - je věnováno několik stručných kapitol městům a jejich zakládání. Nejčastěji bývá citován prvý odstavec čtvrté

kapitoly, v němž se říká, že "při výstavbě města jest třeba zachovávat tato pravidla : předně výběr nejzdravějšího místa. Bude to místo položené výše a ne mlhovité, ne plné jinovatky a ne obrácené ani k parným ani ke studeným stranám světovým, nýbrž k mírným, a konečně místo, které se vyhne bažinatému sousedství." Dále text pokračuje zdůrazněním orientace ke světovým stranám a popisem vlastností jednotlivých směrů větrů.

Při výstavbě města se podle Vitruvia po výběru vhodného místa nejprve stavěly hradby, poté se rozvrhovala uliční síť a nakonec umísťovalo fórum a hlavní veřejné budovy, přičemž se mimořádná pozornost věnovala umísťování chrámů jednotlivých bohů.

V druhé knize, věnované hlavně stavebním hmotám a konstrukcím, nalezneme kladné hodnocení římských mnohapatrových domů : "Při dnešním velikém významu hlavního města a při jeho nesmírné lidnatosti je však nutno opatřiti nesčetné množství bytů. Poněvadž zastavitelný prostor v přízemí nemůže poskytnouti takovému množství lidí ubytovací možnosti, vynutila si věc sama, aby se hledala odpomoc ve výšce budov. proto vysoké stavbyumožňují zřizovati místnosti s nejvyšší účelností v hořejších poschodích do veliké výše. Tím , že plocha města je zmnohonásobena do výše zřizováním domovních pater, dostává se římskému lidu bez obtíží výtečných bytů".

Přínos Vitruviova spisu ovšem nespočívá pouze v možnosti vyhledat v něm určité konkrétní citáty a hledat v nich zdůvodnění dnešní architektonické a urbanistické tvorby. Jeho význam je především v tom, že nám poprvé v evropském prostoru podává ucelený soubor představ a myšlenek, že ukazuje tehdejší význam jednotlivých aspektů a komponent architektury. Nakonec sama skutečnost, že je to historicky první spis, působí inspirativně na všechny jeho následníky.

* * *

Stavba měst antického Říma nevložila - ve srovnání s typologickým a kompozičním bohatstvím měst řeckých - do pokladnice urbanistického umění nijak mimořádné estetické přínosy. Antický Řím však na rozdíl od jednotlivých a většinou ne příliš velkých řeckých měst vytvářel celé sídelní soustavy s promyšlenou kategorizací účelu, významu a velikosti jednotlivých měst. Města byla propojena výkonnou komunikační sítí a bylo by možno právem hovořit o promyšlené regionální politice, uskutečňované navíc na rozsáhlém území, zahrnujícím polovinu Evropy, Blízký Východ i severní africké pobřeží.

Zcela mimořádným přínosem antického Říma je rozvoj městského inženýrství, projevující se zvláště výstavbou vodovodních a kanalizačních systémů, mostů i tunelů. Kromě obdivu jednotlivých dochovaných staveb je nutno si navíc uvědomit, že opravdu účinně fungující soustavy - např. při zásobování vodou - vyžadovaly nejen praktické zvládnutí náročných konstrukcí, ale také teoretické, fyzikální a mechanické znalosti - a navíc i vysokou úroveň organizace. To ostatně platí i o jiných velkých stavbách Římské říše.

12. Byzantská říše

Poslední období skvělého vývoje antického světa a zároveň přechod do dalších dějů Evropy i Blízkého Východu představuje Byzantská říše. Existovala celé jedno tisíciletí a její kulturní projevy byly velmi bohaté a mnohostranné. Svá nesčetná města tato říše v naprosté většině přejala od předcházejících významných a bohatých civilizací. Prakticky se proto nesetkáváme s novými městskými založeními, ale především s vkládáním nových druhů budov a zejména křesťanských chrámů do již existujících městských dispozic.

Přes rozlehlost Byzantské říše, zasahující do sfér mnoha nejrůznějších civilizací, jsou její dějiny svázány především se sídelním městem Cařihradem - a to jak co do jeho významu a strategické polohy, tak i rozvoje kultury.

Velikost a mimořádný význam Cařihradu se projevíly v tom, že neměl po celou dobu existence Byzantské říše žádného rivala v jiném městě. Naopak se sám cítil legitimním pokračovatelem tradice Jeruzalema i Říma.

394

CAŘIHRAD

Počátky města jsou spojeny s bájným příchodem řeckých kolonistů, vedených Poseidonovým synem Byzasem. Tato událost se klade do 1. pol. 7. stol. př.n.l., přičemž se soudí, že celý prostor na evropské straně Dardanel byl již mnohem dříve osídlen Thráky.

Původní řecká osada BYZANTION, jejíž rozloha se odhaduje na pouhých 60ha, těžila z pěstování vína i z rybářství a především ze své polohy, výhodné pro obchod. Byla skromně opevněna, avšak měla na návrší na konci vodami sevřeného ostrohu i svou akropoli. Přes jedinečnou polohu nenabyla zprvu žádného zvláštního významu, protože vlastně ležela vůči Středomoří v periferní poloze. Postupně bylo ovládnuta Peršany, Athénami, Spartou, Filipem i Alexandrem Makedonským.

V roce 196 n.l. bylo město dobyto a zničeno římským císařem Septimem Severem. Uvědomil si jeho strategický význam, rozšířil jeho rozlohu zhruba na dvojnásobek a napříč ostrohu postavil 400m západněji nové hradby. Mnohem významnějším krokem ve vývoji města bylo rozhodnutí Konstantina Velkého přenést sem sídelní město celé Římské říše. Roku 326 n.l. sám vymezil nový hradební okruh 3km západně od hradeb Septima Severa a zvětšil tím město na pětinásobek, čímž dosáhlo rozlohy 650ha. Určil mu název Nový Řím, avšak brzy se začal obecně používat jméno KONSTANTINOPOLIS. Velmi případným je český název Cařihrad, vystihující funkci Konstantinopole jako císařské rezidence.

Za Konstantinova nástupce Theodosia II. (vládl 408 - 450 n.l.) došlo k další podstatné změně, protože se římská říše rozdělila a Cařihrad se stal hlavním a sídelním městem její východní části - Říše východořímské. V té době se opět zvětšila rozloha města na dvojnásobek tím, že Theodosios

postavil další hradební pás 1200m západněji. Město nabylo rozlohy 13km², avšak nově vymezené území zůstávalo dlouho nezastavěno a nazývalo se "pole". Největšího rozkvětu dosáhlo město za císaře Justiniána v polovině 6.stol.n.l., kdy se počet jeho obyvatel odhaduje na 750 000.

39A Teprve v byzantském období se plně uplatnila mimořádná poloha města, které se ocitlo na křížení dvou hlavních os celé nové říše. Byla to severojižní osa, spojující Dardanelami dvě moře - Černé a Egejské a osa západovýchodní, spojující dva kontinenty - Evropu a Asii. Cařihrad měl být novým Římem a zároveň biblickým Novým Jeruzalémem. Tomu odpovídalo i úsilí byzantských císařů, kteří nechali přivážet ze všech konců rozsáhlé byzantské říše - z Blízkého Východu, z Řecka i Egypta - sochy, sloupy i obelisky a zdobili jimi město.

Za Konstantina se ve městě postavilo několik desítek 39B paláců a chrámů, byla zde 2 divadla, 4000 domů bohatých měšťanů, 150 veřejných lázní a stejný počet pekáren chleba. Město mělo několik náměstí a tržišť i osm vodovodů, které se vyrovnávaly vodovodům římským. Ve vrcholném období za Justiniána se ve městě uvádělo několik set křesťanských kostelů a kaplí. Mezi nimi vévodila Hagia Sofiā, postavená v letech 532-537 n.l. Justiniánovými architekty Isidorem z Milétu a Anthémiem z Thrallu jako záměrný obraz biblického Šalamounova chrámu.

Půdorys Cařihradu byl od samého počátku ovlivněn tvarem poměrně úzkého ostrohu, sevřeného mezi Marmarským mořem a zátokou Zlatého rohu. Na nejvyšším místě tohoto protáhlého hřbetu vedla 5,5km dlouhá hlavní městská osa. Spojovala soubor nejvýznamnějších budov kolem Augustova fóra na konci ostrohu s hlavní městskou bránou. Toto spojení bylo zvýrazněno tzv. Zlatou bránou, což byl římský triumfální oblouk, postavený Theodosiem I. Velikým před Konstantinovými hradbami. Palác byzantských císařů sám o sobě zaujímal plochu 40ha a symbolika tohoto centra říše byla vyjádřena mílovým sloupem, označujícím na fóru centrum říše i celého tehdy známého světa.

Cařihrad přitahoval pozornost mnoha dobyvatelů a nakonec roce 1453 podlehl armádě sultána Mehmeta, který se od té doby nazýval Vítězný. Již po čtyřech letech přenesl do Cařihradu, nově nazvaného **ISTANBUL**, své hlavní sídlo.

* * *

Byzantská říše zdělila po svých předchůdcích veliké bohatství existujících měst, různých druhů staveb i architektonických forem. Neměla tudíž po celou dlouhou dobu své existence žádné zvláštní potřeby měnit zásadně urbanistické a architektonické koncepce minulosti. Vybudování jednoho z nejpůsobivějších měst světa - Cařihradu - a v něm zcela ojedinělé architektonické dominanty - chrámu Hagia Sofia - však je více než dostatečným a dodnes platným přínosem ke světovému vývoji architektury a urbanismu.

Dominantní úloha Cařihradu po celou dobu existence Byzantské říše vede obvykle k tomu, že se také architektonická a urbanistická tematika soustřeďuje pouze na toto ojedinělé město. Lze však oprávněně předpokládat, že tisíciletá existence říše se nemohla neprojevit architektonickými a urbanistickými počiny i v jejich ostatních městech. Byla to sice většinou dávná města, ale za mnoho staletí se nemohla stavebně neproměňovat.

Hlubší poznání architektury a urbanismu Byzantské říše v celém jejím historickém vývoji i rozloze zřejmě může přinést mnohé poznatky, které dále obohatí světové dějiny stavby měst.

S H R N U T Í I I. Č Á S T I

Z měst starověku se většinou zachovaly nanejvýš zlomky, nebo pod zemí ukryté základy staveb, dávající představu o skladbě dávných městských půdorysů. Pozůstatky mnoha měst antických naopak dožily do naší doby ve stavu, který umožňuje učinit si představu o

jejich trojrozměrné prostorové kompozici, o rozmanitosti urbanistických projevů antických měst a jejich začleňování do přírodního prostředí.

Bohatství půdorysů, prostorových útvarů, možnosti reagování na starší sídla, způsobů vkládání do terénu i začleňování rostlinstva a vod - to vše přineslo téměř každému antickému městu jeho specifický obraz a výraz. Každé město tak mělo nejen v souladu s dobovými náboženskými představami svá ochranná božstva, ale také "genia loci" jako označení svébytnosti svého obrazu a výrazu.

Pojem "genia loci" a zvláště jeho smysl má své počátky v dávné době animistických náboženství, kdy člověk přisuzoval určité ochranné božstvo nebo ducha každé významnější součásti přírody - živé i neživé. Člověk musel chtět nechtět žít v harmonii s těmito božstvy, nesměl je urážet a tím méně ohrožovat. Prakticky to znamenalo, že nesměl - i ve vlastním zájmu - kácet posvátný strom nebo háj, znečišťovat pramen či vodní tok. Znamenalo to, že musel - opět ve vlastním zájmu - dbát na správnou orientaci ke světovým stranám, využívat příznivé směry větrů a vyhýbat se těm nepříznivým.

Zjevů přírody byl postupně pojem "genia loci" přenášen na lidská díla. Bylo to vyjádřeno - nejen ve starověku a antice, ale i v následujících epochách - zasvěcováním celých měst, jejich chrámů a klášterů, městských hradeb a bran, městských čtvrtí i jednotlivých budov určitým ochranným božstvům nebo duchům.

Stejně jako v přírodě bylo třeba se i ve městě chovat v souladu s "genii loci", předurčujícími způsoby využití dané stavby, části města nebo i celého města. Svě zvláštní "genie loci" měla určitá posvátná a symbolická

místa, jako byly věštírny a chrámové okrsky, akropole a paláce, agóry a fóra, svaté cesty i nekropole.

Pokud stavba měst velkých starověkých civilizací - od Blízkého Východu přes celou Asii až po Ameriku - vytvořila základ znalostí člověka o žádoucích vlastnostech jeho sídel v celosvětovém měřítku, pak stavba měst antického světa sehrála tuto úlohu pro evropský prostor. Vytvořila nejen základy sídelní soustavy značné části Evropy, ale také položila koncepční základy celému následujícímu vývoji urbanistické teorie a zejména praxe.

Odkaz antiky i jí předcházejícího starověku promlouvá zřetelně i k našemu současnému urbanismu. Zdaleka nejsou vyčerpány přínosy antické stavby měst, která hledala a mnohdy i našla ideál města - jako středu a zároveň obrazu pozemského i nebeského řádu - a dokázala vytvořit jeho základní archetypální součásti.

ČÁST III.

STŘEDOVĚK

*Ale město svou minulost nevypráví, má ji,
jako čáry na dlani, vepsanou do brázd ulic,
do mříží oken, do zábradlí schodišť,
do tyčí hromosvodů, do žerdí vlajek;
každý jeho úsek je po svém zbrázděn škrábanci,
zářezy, rýhami, vrypy.*

Italo Calvino

Na prahu evropského středověku byl obraz městských civilizací ve světovém měřítku velmi bohatý. V Číně v té době existovala velká pravidelně vytýčená státní města, v Indii se uplatňovala důmyslná pravidla organizace měst, na Blízkém Východě rozkvétala centra významných říší a také ve Střední a Jižní Americe existovala velkorysá městská založení.

Podstatně odlišný byl stav osídlení na většině evropského území. Byla to doba po velkých migracích stěhování národů, které poničily jak keltská oppida severně od bývalé mocenské hranice Římské říše - limes Romanum, tak i pozůstatky římských měst a castr jižně od této hranice.

Zřetelnou výjimkou byl jihovýchodní a jihozápadní okraj Evropy. Na jihovýchodním okraji prožívala významné období svého vývoje Byzantská říše a na samém okraji evropského kontinentu se rozkládal velkolepý Cařihrad jako její hlavní město. Na jihozápadním cípu Evropy - v dnešním jižním Španělsku - existovaly v té době bohaté a kulturně vyspělé arabské kalifáty se svými krásnými městy jako byla Cordoba, Sevilla a Granada.

V celé západní, střední i východní Evropě žily v této době národy a kmeny, které ještě nedávno hledaly svá stálá sídla a po usazení jim zprvu postačovaly zemědělské osady a opevněné dvorce náčelníků a vladařů. Neměly zatím potřebu budovat města a dokonce zatím ani nenacházely použití pro opuštěné pozůstatky měst Římské říše. Tím větší obdiv si zaslouží, že během několika staletí došlo v této části Evropy k velkolepému urbanizačnímu procesu, který dal vzniknout stovkám dodnes právem obdivovaných středověkých měst a vytvořil soustavu osídlení, která nebyla překonána během následujících věků a je i dnes základem naprosté většiny měst, v nichž žijeme.

13. Středověký ideál města

Při vědomí všech vlastností a hodnot středověkého města se nemůže nevynořit otázka po koncepčních a teoretických základech středověkého urbanizačního procesu. Lze se ptát, kdo radil všem králům, knížatům a biskupům, kde mají svá města umísťovat a jak mají uspořádat jejich půdorysy tak, aby ve své době vyhověly všem společenským potřebám. Lze se ptát, kde získávali své vědomosti středověcí lokátoři, kteří byli pověřováni zakládáním města. Jejich starost spočívala především v získání, přivedení a usídlení kolonistů, ovládajících žádoucí řemesla a ochotných se vůbec stěhovat. Jak se naučili tehdejší zeměměřiči vytyčovat často i velmi rozsáhlé městské půdorysy, dělit je na jednotlivé bloky a parcely, vymezovat tržní náměstí, vhodně umísťovat kostely, trasovat hradební linie, určovat počet a místa městských bran.

Určitou odpovědí na tyto otázky může být poznatek, že obzvláště v první fázi středověké urbanizace naprosto převládala - stejně jako v předcházejících epochách - města, která postupně organicky vyrůstala. To ovlivnilo především jejich lokalizaci, protože přerůstání různých osad a vesnic na tržní místa a posléze města probíhalo především tam, kde pro to byly nejlepší hospodářské, dopravní i přírodní předpoklady. Stejně tak se půdorysy těchto měst utvářely stavbou domů a umísťováním tržních náměstí podél dávných cest a u jejich křižovatek, u výhodných brodů a na úpatí hradišť, v místech s dobrou základovou půdou, zdrojem vody a dobrou orientací ke světovým stranám a větrům.

Po velkém přeryvu stěhování národů lze těžko předpokládat bezprostřední předávání praktických poznatků antických stavitelů měst. Není známo, že by ve středověku existovala nějaká praktická urbanistická příručka a tím méně teoretický spis o stavbě měst. Jen několika vzdělancům byl tehdy znám Vitruviův spis, v němž navíc nebylo lze nalézt návody k řešení urbanistických koncepcí středověkých měst.

B I B L E

Knihou, která byla ve středověku základem veškerého poznání a také měřítkem správnosti lidských činů, byla Bible. V ní lidé hledali nejen spásu, ale i návod jak se v určitých situacích chovat a co činit.

Stejně jako Bible obsahuje naučení o všech pozemských a nebeských sférách, nalezneme v ní popisy domů a měst, pravidla jejich výstavby, obrazy ideálních obcí i odsouzení těch měst, která sešla se správné cesty.

Vyvrcholením obrazů ideálních měst je - jak ve Starém zákoně u proroka Izaiáše, tak v Novém zákoně v Janově zjevení - popis zaslíbeného města, které je součástí nového nebe a nové země. Jan nám zjevuje: "*A viděl jsem od Boha s nebe sestupovati svaté město, nový Jeruzalém, krásný jako nevěsta ozdobená pro svého ženicha.*" Toto město " mělo mohutné a vysoké hrady, 12 bran střežených 12 anděli ... 3 brány byly na východ, 3 brány na sever, 3 brány na jih a 3 brány na západ ... Město je vystaveno do čtverce: jeho délka je stejná jako šířka... avšak chrám jsem v něm nespatriil. Jeho chrámem je Pán Bůh všemohoucí a Beránek.... Jeho brány zůstanou otevřeny, protože stále trvá den, ... Uprostřed města na náměstí, z obou stran řeky, bylo stromoví života...."

Celému středověku byl nedostižným ideálem a vzorem Šalamounův chrám a posvátný biblický Jeruzalém. Pro konkrétní představy ideálního města byly velmi důležitými dobové ilustrace Bible. Vyobrazení nového Jeruzaléma byly vlastně projekty ideálních měst z doby, kdy ilustrace vznikaly. Nalezneme je nejenom v knihách, ale také na nástěnných malbách a na obrazech, inspirovaných biblickými náměty. Někteří autoři se přesně drží biblického popisu, zatím co jiní navazují na dobové představy a místní tradice jak ve vlastní urbanistické dispozici, tak zejména v architektonickém výrazu staveb.

Text Bible však přesto nemohl být dostatečně konkrétním zdrojem inspirace pro zakládání a výstavbu středověkých měst. Bezprostřednější vliv Bible i na ni navazujících nauk o "boží obci" se projevil spíše u středověkých klášterů,

u nichž o snahách po dispoziční pravidelnosti svědčí nejen řádové předpisy, ale také jediný ze středověku dochovaný urbanistický plán, kterým je půdorys ideálního benediktinského kláštera, nalezený v klášterní knihovně v Sankt Gallenu. Architektura klášterů představovala ve středověku prostorově nejvyspělejší urbanistické dispozice, předstihující svou pravidelností a promyšleností v mnohém i většinu tehdejších měst.

Kláštery kolonizovaly, ovládaly a spravovaly určitá území, sloužily jako školy i centra bádání, v jejichž knihovnách se dochovaly mnohé antické spisy. Byly rezidencemi příslušníků řádu i vladařů, měly úlohu pevností i uměleckých dílen.

Kláštery v mnohém předstihovaly další důležitý stavební typ středověku, kterým byly hrady, které stejně jako kláštery sehrály mimořádnou úlohu při vzniku osídlení Evropy, protože v rané fázi patřily některé z nich mezi základní krystalizační jádra středověkých měst.

14. V z n i k a z a k l á d á n í m ě s t

Nejstarší středověká města, která se obvykle vyznačují organicky rostlými půdorysy, navázala většinou na již existující sídelní jádra - pozůstatky římských měst, tržní osady, hradiště a hrady, kláštery atd., která již dříve našla své logické umístění. Analogická místa se pak vyhledávala i pro nová, převážně pravidelně zakládaná města v době, kdy urbanizačnímu tlaku již počet rostlých měst nepostačoval.

Pro středověká města - ať rostlá nebo pravidelně založená - lze označit jako charakteristická především ta umístění, která reagovala na přírodní dannosti. Byla to velmi často místa výhodných brodů přes řeky, přičemž se pro osídlení volil ten břeh, který nabízel vyšší nezaplavované území s možností rozvoje, pokud možno se zdroji pitné vody